
Библиотека
SPECIALIS

Издавач: ЗАДУЖБИНА АНДРЕЈЕВИЋ

11120 Београд, Држићева 11

тел./факс: 011 2401 045, 064 33 84 194

e-mail: zandrejevic@gmail.com

www.zandrejevic.rs

**За издавача,
главни и одговорни уредник**

Проф. др Коста Андрејевић

Редакцијски одбор

Библиотеке SPECIALIS

Проф. др Небојша Лалић, председник

Проф. др Звонко Магић,

потпредседник

Проф. др Владислава Гордић

Петковић

Проф. др Бобан Ђоровић

Проф. др Душко Илић

Доц. др Југослав Илић

Проф. др Ђорђије Карадаглић

Проф. др Снежана Милић

Проф. др Емина Михајловић

Проф. др Александра Тешић

Проф. др Ђорђије Шарановић

Аутор

Мр Златоје Мартинов

*Национал-социјалистички основи
државног и друштвеног уређења
НДХ и Недићеве Србије*

Рецензенти

Др Ненад Ж. Петровић,

научни сарадник

Др Александар Секуловић

Др Милован Писари

Уредница

Татјана Андрејевић, проф.

Лектура (српски језик)

Ивана Миљевић Јелен

Лектура (енглески језик)

Др Милица Матић

Графичка припрема

Хелена Пољовка, инж. граф. тех.

Насловна страна

*Негованье култа рада, села и
сељаштва, плакат, март 1942. године
(Музеј историје Југославије, Београд)*

Штампа

Instant system д.о.о., Београд

Тираж

500 примерака

ISSN 1452-1520

ISBN 978-86-525-0394-0

© Copyright *Задужбина Андрејевић*, 2020.

Библиотека
SPECIALIS

Мр Златоје Мартинов

**Национал-социјалистички
основи државног и
друштвеног уређења НДХ и
Недићеве Србије**

**Задужбина Андрејевић
Београд, 2020.**

*Сенима драге пријатељице
др Оливере Оље Милосављевић*

Садржај

	Предговор	7
1.	Сажетак	9
2.	Abstract	11
3.	Разграничење појмова фашизам и национал-социјализам	13
4.	Раст и ширење популарности фашистичког и национал-социјалистичког друштвеног модела у Европи и код нас (1929–1939)	16
5.	Национал-социјалистички модел државе и друштва у НДХ („хрватски социјализам“)	22
5.1.	„Хрватски социјализам“	30
5.2.	Разлика између либерално-демократске државе и ауторитарне државе, по Зајцу	34
5.3.	О „страху од социјализма“	37
5.4.	„Част рада“, дужности рада и право на рад	39
5.5.	„Бистрење појмова“: марксизам и хрватски социјализам	40
6.	Национал-социјалистички оквири економско-социјалних реформи у Недићевој Србији	43
7.	Закључак	55

8.	Напомене	57
9.	Литература	74
10.	Индекс појмова и имена	76
11.	Summary	77
12.	Прилози	84

Предговор

У хрватској и српској историографији није досад озбиљније разматрана материја која је предмет ове монографије. Иако је о Независној Држави Хрватској и о Србији као окупираном подручју (односно о првобитној краткотрајној Комесарској управи на челу са Миланом Аћимовићем и доцније „влади народног спаса“ генерала Милана Недића) писано доста, радови су се углавном односили на питање колаборације са окупатором, на почињене злочине, жртве, логоре, патње родољуба који су пружали отпор немачкој односно италијанској окупацији, прогон Јевреја, Рома, Срба, Хрвата антифашиста и слично. У новије време део млађе историографије у Хрватској и у Србији је извршио покушај одређеног релативизовања злочина како Павелићеве НДХ тако и Недићевих формација (српске жандармерије и доцније Српске државне страже као и Специјалне полиције града Београда), па чак и покушај историјске рехабилитације самих лидера ова два ентитета – Анте Павелића и Милана Недића. Да је то и научно и фактички неоправдано, аутор је, на основу историјских чињеница, недвосмислено доказао у својој претходној књизи „НДХ и Недићева Србија – сличности и разлике“ (2018), а још више потврдио чињеницама изнетим управо у овој монографији.

Бавећи се неколико година проучавањем периода постојања НДХ и окупиране Србије односно Недићевом владом, аутор је уочио празнину пре свега у српској историографији у погледу ставова самог Недића и његове владе, али и тадашњих српских интелектуалаца, око изградње друштвеног и државног устројства будуће Србије у Хитлеровој „Новој Европи“. Док се у савременој хрватској историографији још и могу пронаћи неки изоловани фрагменти о томе како је НДХ требало да изгледа у „послератној Европи“, дотле у српској историјској науци то није случај,

и то упркос чињеници што у објављеним књигама оног времена, чланцима у часописима и квислиншкој штампи (Новом времену, Обнови, Српском народу и другим), у говорима, предавањима и другим иступањима самог Недића, чланова његове владе и многих знаменитих интелектуалаца тога доба има доста материјала управо на тему какво ће бити „будуће државно и друштвено уређење Србије“.

Не улазећи у то због чега је такав приступ пропуштен, аутор ове монографије је сматрао да та проблематика заслужује пуну пажњу научне али и шире јавности најмање из два разлога: прво, увек је научни изазов првога реда отварање занемарених тема и друго, осветљавање тамних делова историје не само да доприноси комплетирању историјске истине него пружа и поуке за будућност, управо у духу старе латинске крилатице да је историја учитељица живота.

Аутор се најтоплије захваљује свима који су му саветом или моралном подршком помогли да ова монографија настане. Посебну захвалност за подршку и корисне савете дугује рецензентима др Ненаду Ж. Петровићу, научном сараднику у Институту за стратегијска истраживања, др Александру Секуловићу, правнику и политикологу, потпредседнику Савеза антифашиста Србије, и др Миловану Писарију из Центра за примењену историју.

Хвала Музеју историје Југославије на љубазно датој дозволи за репродукцију фотографија у овој монографији, посебно г. Радовану Цукићу, начелнику Одељења за истраживање и заштиту музејског фонда на предусретљивсти и сарадњи.

---

1. Сажетак

У овом раду је представљена јасна теоријска дистинкција између појмова „фашизам“ и „национални социјализам“, а потом се у краћим цртама презентује успон популарности током тридесетих година XX века у Европи и код нас ове две идеологије преточене у политички, друштвени и економски систем у Италији и Немачкој. Највећи део рада односи се на фашизам и национал-социјализам које квислиншки режими у Независној Држави Хрватској и Недићевој Србији прихватају за основу свог друштвено-економског уређења у будућој Новој Европи.

Користећи се говорима Анте Павелића у Независној Држави Хрватској и Милана Недића у окупираној Србији, есејима и чланцима њихових најближих сарадника као и интелектуалаца, квислиншким медијима, стручном литературом тог времена, аутор је склопио мозаик хтења, жеља и надања квислиншке врхушке у погледу будућег државног и друштвеног уређења у оба ентитета.

Анализирајући доступне изворе и литературу, аутор је показао постојање изузетно велике сличности у начину организације друштва (а у случају НДХ и државе) са фашистичком Италијом и национал-социјалистичком Немачком. У овој монографији се утврђује да су оба квислиншка ентитета у том погледу користила искуства својих нацифашистичких савезника – Италије и Немачке, с тим што је доцније, такође код оба, преовладао модел немачког национал-социјализма као оптимални облик друштвено-економског и државног уређења. Констатује се да је у том смислу заговаран тип ауторитарне државе са вођом на челу, као и потпуна национална сувереност. У раду се аргументовано тврди да је у друштвеном погледу капитал-однос са приватном својинском очуван, али је смештен у националне оквире и стављен у

функцију интереса државе и нације. Имајући у виду ту чињеницу, аутор наводи да, према том моделу, капиталисти и радници нису смели бити класно супротстављени, већ су своје интересе морали усклађивати унутар тзв. „заједнице рада“ и подређивати их националним интересима: у Недићевој Србији – Српска заједница рада, у НДХ – Главни савез хрватских сталеза, који ће нешто касније постати Хрватска заједница рада.

Аутор на крају излагања јасно и недвосмислено закључује да ови системи „народног (националног) социјализма“ уопште нису решили проблем класне раслојености друштва и експлоатације рада од стране капитала ни у земљама-узорима (Италија и Немачка), па то нису могли ни у Независној Држави Хрватској и окупираној Србији, као ни у другим земљама – нацифашистичким епигонима којих је било на разним странама широм Европе.

Ова монографија је настала са циљем да се покаже, и на основу историјских чињеница докаже, да су оба ентитета (НДХ као сателитска држава и Недићева Србија као војно-окупационо подручје), иако у различитом међународно-правном статусу, имали велике сличности у погледу организације сопственог друштва, која је била пресликани национал-социјалистички модел, што је уосталом била одлика готово свих европских окупираних и фашизираних земаља. У монографији је посебно установљено и доказано да Недић и његова влада у окупираној Србији нису били само пуки вазали немачком окупатору, већ су намеравали да након немачке победе у рату, у коју су чврсто веровали, изграде друштво по немачком узору и приступе Хитлеровој „Новој Европи“, док је таква намера код Павелића била нескривена још од тридесетих година XX века и касније у НДХ била спровођена.

Кључне речи:

1. фашизам
2. национал-социјализам
3. народна заједница
4. комунизам
5. либералне демократије
6. задружна сељачка држава
7. Српска заједница рада
8. српски народни социјализам
9. „Усташка начела“
10. хрватски социјализам

---

2. Abstract

In this monograph, the author gives a clear distinction between the categories of “Fascism” and “National Socialism”, and shortly describes the rise of popularity of these two ideologies and political and social-economic systems in Italy and Germany during the 1930s. The author of this monograph, for the most part, deals with Fascism and National Socialism as social and state models in the Quisling regimes of the Independent State of Croatia and Nedić’s Serbia, which will enable the two regimes to be an integral part of the future Hitler’s “New Europe”.

By using the public speeches of Ante Pavelić and Milan Nedić, different essays and works of their close collaborators and intellectuals, Quisling media, sociological and political literature of that time, the author made a mosaic of wishes, desires and hopes of Quisling regimes regarding the future state and social order in both entities.

By analyzing historical sources and literature, the author clearly pointed to the great similarity regarding their social organization (and in the case of the Independent State of Croatia of the state organization, too) with the fascist Italy and national-socialist Germany. In that regard, both quisling entities used the experience of their political Nazi-fascist allies, Italy and Germany, but the German national-socialist model as the optimal social and economic state order was a dominant one in both entities. The author states that, in this regard, the authoritarian, nationalist state with one person as an omnipotent leader was advocated, as well as the absolute national sovereignty of the state. In the social point of view, the capitalist relation with private property was preserved, but it was incorporated into the national borders to serve exclusively to the national and state interests. Having in mind this fact, the author states that, according to that model, capitalists and workers could not be understood as antagonistic classes, but they had

to harmonize their interests with the interests of the whole nation in the so called “national community”: In Nedić’s Serbia – The Serbian Work Community, in the Independent State of Croatia – The Croatian national community.

The author clearly and unambiguously concludes that these systems of “people’s (national) socialism” did not solve the problem of class decomposition of society and the exploitation of labor imposed by the capital even in model countries (Italy and Germany), and therefore, in The Independent State of Croatia, occupied Serbia and other countries, as well as the Nazi-Fascist epigones across Europe.

The aim of this research was to clearly show, and according to the historical evidence and documents to prove, that the two entities (The Independent State of Croatia and Nedić’s Serbia as an occupied region) although in different international law positions, had great similarities regarding their state organization, which was a “copy” of the German National-Socialist model. It was characteristic of many occupied and fascist European countries. It has been claimed in this monograph that Nedić and his government in the occupied Serbia were not only mere vassals of the German occupier, but that they intended, after the German victory in the war, which they strongly believed in, to build a society according to the German model and join Hitler’s “New Europe”, while Pavelić did not hide this intention even in the 1930s, and later it was realized in the Independent State of Croatia.

Key words:

1. Fascism
2. National-Socialism
3. national community
4. communism
5. liberal democracies
6. cooperative peasant state
7. Serbian work community
8. Serbian national socialism
9. “Ustasha” principles
10. Croatian socialism

3.

Разграничење појмова фашизам и национал-социјализам

Сличност италијанског фашизма и немачког национал-социјализма, као и разарајуће последице које су оставили по човечанство, омогућавају нам да их назовемо једним именом *наци-фашизам*. Међутим, то ипак не чинимо управо стога што постоје одређене разлике које, истина, нису од суштинског значаја за њихова историјска вредновања, али их у садржајном смислу, и поред сличности, ипак треба теоријски разграничити.

Оно што је слично огледа се у чињеници да и један и други покрет имају свој извор у *национализму* и да су настали у периоду *светске кризе капитализма*. Они дакле извиру из капитализма, односно његових највећих криза које се циклично и закономерно јављају. Иако фашизам и нацизам привидно изгледају као опозити капитализма, они га не укидају, већ га смештају у националне оквире пошто је интернационална односно трансационална функција капитала („Капитал не зна за нацију“, Карл Маркс) у директној супротности са идеологијом националног социјализма и фашизма, наиме, њихова идеолошка основа је ексклузивни национализам. *Без политичког и економског национализма нема фашизма ни нацизма*.¹

О високом степену сличности говоре и немачки нацисти у време док још нису преузели власт у Немачкој. Тако се током процеса пред минхенским судом двадесетих година XX века Хитлер (Adolf Hitler) у својој одбрани позивао на Мусолинија (Benito Mussolini), тврдећи како његов национал-социјалистички покрет није терористички, већ легитиман политички покрет који заговара онакав политички и економски систем који постоји у Италији, са којом и Вајмарска Немачка одржава дипломатске односе. Већ на власти, Хитлер је 1935. године написао предговор за немачки превод једне италијанске књиге о фашизму² и ту изјавио да се

не може спорити унутрашња сродност италијанског и немачког виђења нове идеје о држави и друштву.

Исте године и Јозеф Гебелс (Joseph Goebbels) објављује брошуру *Фашизам и његови практични резултати*. Он недвосмислено даје приоритет фашизму као првом покрету „који је бацио на колена марксизам не из реакционарних већ из социјалних мотива“ и веома је импресиониран тоталитарном вољом фашизма који је васпитање омладине и народних маса, али и уметност, књижевност, филм и архитектуру с таквом одлучношћу ставио у службу новог јединства партије и државе, да предњачи десет година пред Немачком. [6, стр. 35]³

Након марша на Рим (1922) и преузимања власти, Мусолини још извесно време толерише постојање других политичких странака и парламентарни живот, све док није учврстио своје позиције. Већ 1925. године уводи се фашистичка диктатура и укида опозиција. Италијанска привреда добија облик државног капитализма, врши се концентрација и централизација капитала, не дозвољава се његов излаз из земље. Настале су организације радника и капиталиста, у појединим привредним гранама назване корпорацијама, чији је задатак био да на национал-патриотској основи регулишу радне односе. Идеју о корпоративној држави Мусолини је преузео од Жоржа Сорела (Georges Eugene Sorel). [10, стр. 78]⁴ Основни циљ је био елиминисање класа и класне борбе и стварање социјалне сигурности, мира у држави и солидарности свих сталежа (аристократије, буржоазије, радништва и сељаштва) на основици идеје да једина „класа“ треба да буде цео италијански народ. У корпоративизму власници капитала се еуфемистички називају послодавцима, а радници послопримцима и сви морају бити међусобно солидарни у име вишег националног циља. Да би државна односно партијска контрола привреде била потпуна, од 1934. године уведена је планска привреда.

Немачки национални социјализам (нацизам) од 1933. године следи готово све политичке, економске и друштвене облике италијанског фашизма. Основна разлика састоји се у чињеници да Хитлерова Немачка нема корпоративни систем као Италија. Немачка уместо тога гради *народну заједницу* (Volksgemeinschaft) у којој постоје само припадници нације (Немци), а не сталежи као у Италији. Формира се *Немачки фронт рада* у којем капиталисти и радници такође као у Италији не смеју бити класно супротстављени, већ солидарно уз надзор државе уређују своје интересе који, пак, морају бити потпуно усаглашени са општим интересима немачког народа. Народ је наводно неприкосновен,

држава са својим институцијама је ту да служи народу, а покрет национал-социјалиста оличен у партији (НСДАП) управља државом у име народа, на начин да сваком припаднику немачке нације „омогући социјалну правду“. [21, стр. 105]

Ван ове социјално-економске сфере, немачки национални социјализам се од италијанског фашизма разликује и по томе што заговара расизам и антисемитизам, као и потпуно истребљење читавих „расно нечистих“ народа. Фашизам начелно нема расистичку основу, и тек 1938. године Мусолини, очито након великог политичког успона Хитлера и у жељи да не заостане за њим, у једном свом говору у Болоњи први пут упозорава италијанске Јевреје да морају бити лојални грађани ако желе да и даље живе у Италији.⁵ Масовних прогона Јевреја није било, али то не значи да није било случајева њихове дискриминације у јавном и друштвеном животу фашистичке Италије. У фашизму нису постојали концентрациони логори за Јевреје нити је расна мисао имала већи значај. Фашизам је увек више јачао Државу него Нацију, док је национални социјализам чинио управо обратно. [21, стр. 106]⁶ Показатељ се чак да је национални социјализам по неким својим ставовима ближи Морасовој (Charles Maurras) Француској акцији (L'Action Française) него фашизму, те да се на неки начин може посматрати као синтеза ова два старија правца. [20, стр. 286]

Ова теоријска дистинкција између фашизма и нацизма чини нам се сасвим оправданом управо стога што се у колоквијалном говору, у најширој јавности али и у научним круговима, термин фашизам користи и за немачки национални социјализам односно нацизам.⁷ Оправдање би се могло наћи у чињеници њихове најтешње сарадње у изазивању најразорнијег рата у досадашњој људској историји, као и у масовном истребљењу појединих народа на основици расне идеологије. Те чињенице лишвају и фашизам и национални социјализам сваке цивилизацијске легитимације. Стога би термин *нацифашизам* можда највише одговарао њиховим идеолошко-политичким облицима јер се оба система могу дефинисати кроз неколико заједничких обележја:

- а) ауторитарна националистичка држава („национална заједница“, тј. Volksgemeinschaft),
- б) ауторитарно вођство (Вођа, Führer, Duce, Caudillo),
- в) економски и социјални национализам,
- г) расизам и антисемитизам, нарочито у случају Хитлерове Немачке (теорија крви и тла, тзв. Blut und Boden)⁸ и
- д) закономерна тежња за територијалном експанзијом и ратовима ради остварења „животног простора“ (за Немачку то је Lebensraum, за Мусолинијеву Италију Mare nostrum).⁹

4.

Раст и ширење популарности фашистичког и национал- -социјалистичког друштвеног модела у Европи и код нас (1929–1939)

Тешке последице које је Први светски рат оставио у многим европским земљама, пре свега због разарања привреде које се огледало у паду индустријске и пољопривредне производње, што је са своје стране тих првих поратних година изазвало оскудице свих врста, па и глад, потом сиромаштво доброг дела грађана, чак и оних у најразвијенијим земљама, социјални бунт и крваво угушене револуције у Мађарској и Немачкој,¹⁰ као и неуспех интервенционистичких снага да угуше Лењинову (Владимир Иљич Уљанов Лењин) бољшевичку револуцију у Русији, нагониле су европску буржоазију на све тешње везе са десничарским, конзервативним партијама. Мусолинијево устоличење у Италији многимима је изгледало као прилика да се Европа успротиви даљем ширењу радничког покрета и спречи утицај бољшевичке Русије на европску радничку класу. А кад је октобра 1929. године дошло до велике светске економске кризе, тоталног слома на светским берзама, до својеврсне хиперпродукције која је значила ново опадање производње, отпуштање милиона радника и могућност нових револуционарних врења, буржоаска Европа је схватила да се мора још интензивније и тешње повезати са крајњом десницом која је у Италији већ била на власти (а од 1933. године и у Немачкој) и која је заговарала оштар прекид са дотадашњим системом либералне економије и међународне трговине и потпуну сувереност нација и држава.

Страх буржоазије од интернационалне солидарности радника, и уопште људи и народа, суревњивост према свим наднационалним структурама генерисали су етнички национализам који је корак по корак освајао народе и државе Европе.

На овом месту је прилика да у краћим цртама укажемо на важност разликовања историјски познатих облика национализма

(етнички национализам и тзв. грађански национализам) и читаоцу пружимо могућност не само сагледавања ове материје него и разумевања како је било могуће да италијански фашизам и немачки национал-социјализам у толикој мери постану узор многим државама и овладају европским политичким мишљењем много година пре почетка ратних сукоба. [15, стр. 4]

Нема сумње да је национализам, и у томе се слажу многи, *модерна* појава о којој се не може озбиљно говорити пре почетка Новог века, односно индустријске и велике Француске револуције. Нација је револуционисала друштвени и економски развој и представљала позитивну претпоставку стварања савремених политичких друштава. Маркс је такође наглашавао тај позитивни карактер нације као феномена, али је на њу гледао као на историјски пролазну категорију, али важну претпоставку за свеукупни цивилизацијски развој у одређеној етапи људског друштва.

Многи западни аутори од Ренана (Ernest Renan) преко Гелнера (Ernest Gellner) и Смита (Anthony E. Smith) истичу да само „политичка“ нација, односно нација грађана а не нација–етнос, може играти конструктивну улогу у укупном цивилизацијском напретку. Ренан у XIX веку изричито каже да нација грађана не изводи свој идентитет из заједничких расних и етничких својстава, већ из *praxis*-а људи који активно врше своја грађанска права. Из оваквог става у XX веку и Хабермас (Jürgen Habermas) конструише свој „уставни патриотизам“ у којем не види Немце већ држављане, односно грађане Немачке. Слично је говорио и Алексис де Токвил (Alexis de Tokvil) за америчке грађане који нису етничка већ *par excellence* политичка нација.

У највећем броју теорија на Западу говори се о политичкој односно грађанској нацији. Још је Ханс Кон (Hans Kohn) својом теоријом о дихотомности схватања нације утврдио да грађански национализам није у супротности са афирмацијом идеје о јединству човечанства и са идеалом индивидуалне слободе. Напротив, национализам који је настао у доба просветитељства у XVIII веку претежно је био политички покрет за ограничавање моћи феудалног монарха и за осигурање грађанских права и слобода. Тако је Француска револуција конституисала данашњу модерну француску нацију. Циљ таквог национализма био је стварање буржоаског либералног друштва које афирмише индивидуалне способности и одговара модерном техничко-технолошком напретку и капиталу који све више јача.

Али Немачка, иако на Западу, одудара у том погледу од осталих земаља. Национална разједињеност и тежња да се бројне мале

немачке државице уједине и створи јединствена немачка нација под пруском управом, створили су током XIX века код Немаца јак национални романтичарски покрет како у уметности тако и у политици. Сличан романтизам у готово подударном времену кад и немачки, владао је код разједињених Италијана. Гарибалдијев устанак распламсао је национална осећања. И код коначно уједињених Немаца и Италијана превладао је етнички тип национализма насупрот грађанском. [15, стр. 5]

Потенцијали етничког национализма за развој демократских односа у друштву су минорни. Зато се у њему неретко јављају идеје економске и културно-верске аутархије, потпуног одбацивања „либералних вредности“, инсистирање на конзервативним верским начелима о јачању *духа* а не *тела*, а код народа Истока (Русија и балканске државице) чак се пориче важност економског напретка и лагодност овоземаљског живота, заговара се скромност не само у моралном већ и у економско-материјалном смислу, која је човеку довољна за пуко преживљавање и за припрему *духа* за „царство небеско“. ¹¹

Генерално, овај тип национализма велича колективни дух нације као органски недељиве целине. Етнички национализам је зато тежио да у сопственој традицији тражи не само потврду свог „изворног“ идентитета, већ истовремено и потврду *разликовања* од других народа. [15, стр. 6] И ту се већ зачиње корен фашизма и национал-социјализма.

Таква схватања, дакле, представљала су идеалну подлогу за развој нацифашизма. Потенциран тешком економском кризом, он се и догодио управо у Италији и Немачкој. А од појаве Велике светске економске кризе па до почетка Другог светског рата и целу Европу је преплавио талас општег уверења да је либерално-демократски модел капитализма пред завршетком своје ере и да је на помолу изградња новог европског политичког и економског система коме ће битне елементе давати ауторитарне односно националне, тј. суверенистичке државе. Хитлерова Немачка и Мусолинијева Италија су биле узор многим, а нарочито тадашњој европској десници. ¹² Био је то „нов поглед на свет“ који је фаворизовао „морално чист и јединствен народ, без класних подела“, ауторитарно вођу, повратак традицији, породици и религији, насупрот међународном капиталу који „разара национално биће и његову традицију“, али и супротност марксистичком схватању социјализма, тј. интернационалистичкој класној солидарности радника. Био је то такође и поглед који је фаворизовао расну националну чистоту оличену у антисемитизму. Заговарана је „Нова Европа“, односно „Европа народа“, а не грађана.

У многим европским државама почело се озбиљно расправљање о потреби унутрашњих реформи чији је циљ прилагођавање новој констелацији снага у Европи. „Данашња Европа је на издизају и на прагу смо стварања нове Европе, Европе суверених националних држава, зато доле са англоамеричком културом, доле са Енглеском, та светска империја мора на колена!“, изјавио је егзалтирано 1939. године норвешки писац, нобеловац Кнут Хамсун (Knut Hamsun).¹³

Светска и европска левица је била конфузна, неодлучна и расцепкана на присталице стаљинизма (у већини) и оне који су стаљинизам сматрали за изневерење елементарних Марксових економско-социјалних начела. Та конфузија је нарочито дошла до изражаја склапањем „Пакта о пријатељству и ненападању“ између Немачке и СССР-а 23. августа 1939. године, у само предвечерје Другог светског рата.¹⁴

У таквој атмосфери која је владала у целој Европи тог времена, под снажним утиском немачког „привредног чуда“ али и растуће војне моћи, и код нас су симпатије за ауторитарно, популистичко владање Хитлера исказивали многи интелектуалци још тридесетих година.¹⁵

Већ од доласка на власт Милана Стојадиновића 1935. године немачки национални социјализам добија све више симпатија у југословенској јавности. Сам Стојадиновић са својим партијским „зеленим кошуљашима“ увелико опонаша Хитлерове СС одреде, а присталице му на предизборним зборовима кличу: „Вођа!“.¹⁶

Након Стојадиновићевог пада (4. фебруара 1939) и у круговима владе Драгише Цветковића вођене су честе дискусије о потреби усклађивања политике и привреде у складу са новим временом и промењеним околностима.

Тако је Цветковић на конференцији у Вуковој Горици код Карловца са представницима Мачекове ХСС одржаној 27. јуна 1940. према извештају листа *Политика* од 28. јуна изјавио: „Садашње међународне прилике толико су измениле цео рад, капитал и све економске принципе и доктрине, да се сасвим природно и код нас све старије теорије и ранији погледи на живот морају из основа мењати. При решавању радничких и уопште социјалних питања морају се у обзир узимати резултати немачког националног социјализма и италијанског корпоративног система“. У дискусији о економским и социјалним реформама дошло је до изражаја гледиште да њихов носилац мора бити „јака национална држава“ и да уместо либералне треба бити уведена планска привреда као у Немачкој и Италији.

Цветковићеву идеју да Југославија постане корпоративна држава подржао је *Југословенски радник*, орган ЈУГОРАСА, у свом броју од 6. јула 1940. године у тексту под насловом „Корпоративна држава“: „Одавно је требало бити свима јасно да наша земља не може да издржи никакву утакмицу на челу са старим механизмом либералне привреде у којој су све националне вредности подређене интересима профита“.

Владин лист *Време* (11. јул 1940) сматрао је да прилагођавање новом поретку у свету ствар која је изван сваке дискусије. „Стара Европа је показала неспособност, а нова је у стварању. Нова начела ће владати европским политичким и економским животом, а тешко држави која се на време не престојри на нов економски поредак већ остане затворена у систему либерално-тржишног начина привређивања и услед тржишних законитости и капиталистичког профита потпуно извргне своју националну привреду катастрофи. Немачка и Италија су данас светионици суверенизма, националног социјализма, бриге за социјални положај својих радника и сељака, свог народа, насупрот суровости интернационалног капитала“.

Ни Цветковићеву коалициони партнери из Мачекове Хрватске сељачке странке нису заостајали у хваљењу економско-социјалног система Немачке и Италије. Тако је *Хрватски дневник*, орган ХСС, у броју од 29. јуна 1940. писао: „Нова Еуропа мора постати економском и политичком заједницом на срећу и великих и малих народа. Њемачка и Италија остварит ће оно, што нису могле учинити нити Америка, нити Велика Британија и Француска, носиоци старих концепција“. У истом броју лист је објавио изјаву др Влатка Мачека о „властитом путу ХСС“ у спровођењу економских и социјалних реформи „на основу сељачке демократије која се за разлику од економског либерализма грађанске демократије темељи на начелима планске привреде. На тај начин види се да сељачка демократија за којом тежимо, нема ништа заједничког са буржоаском демократијом Западне Еуропа“.

***

Овакви идеолошко-политички и друштвено-економски ставови старојугословенске политичке елите о будућности државе и друштва имају свој логични наставак након нацифашистичке окупације земље и њеног распарчавања, у идејама и залагањима квислиншких творевина Независне Државе Хрватске и Недићеве Србије. Прва је била *сателитска држава* призната од стране

Немачке, Италије и других нацифашистичких савезника,¹⁷ а друга је била немачко *војно окупационо подручје*, али је због потребе окупатора да се супротстави нараслим снагама народног отпора то окупационо подручје добило владу, министре, полицију, оружане снаге (Српска државна стража), заставу, грб, чак и химну („Ој Србијо, мила мати“), па је тако постала нека врста парадржаве. [11, стр. 105]¹⁸ Није потребно посебно истицати да су целокупна тадашња српска јавност и квислиншка штампа, али и сам Недић, управо због чињенице постојања сопствених институција ма како ограниченог домета у вршењу власти сматрали окупирану Србију државом, иако она то, наравно, никако није била ни у међународно-правном, ни у фактичком смислу.

5.

Национал-социјалистички модел државе и друштва у НДХ („хрватски социјализам“)

Као што је познато, Независна Држава Хрватска није имала устав, већ су највиши правни акт из кога су проистицали сви остали законски и подзаконски списи које је хрватска усташка власт доносила током периода од 10. априла 1941. до 6. маја 1945. била тзв. „Усташка начела“.¹⁹ Тај документ у 17 тачака (чланова), који носи потпис Анте Павелића и који је настао 1. јуна 1933. године, док је усташки покрет био у емиграцији у Италији, дефинише основне принципе на којима ће се заснивати будућа независна хрватска држава. Заговара се етнички чиста национална држава ауторитарног типа са вођом који је одговоран непосредно народу, недељиви национални суверенитет, рад као темељ свих вредности и дужност према народној заједници као једини извор права појединца. [3, стр. 113]²⁰ Ти принципи су умногоме резултат угледања усташког покрета на италијански фашизам и немачки национал-социјализам. У неким елементима провејава и расна искључивост, свакако по угледу на исте такве програмске оквире немачких национал-социјалиста. Ово потоње се нарочито види у члану 11 „Усташких начела“ где се каже: „У хрватским народним и државним пословима у самосталној и независној Хрватској не смије одлучивати нитко, тко није по кољенима и по крви члан хрватскога народа, те исто тако не смије о судбини хрватскога народа и Хрватске Државе одлучивати ни један страни народ, ни држава“. Члан 12 пак дефинише модел државе и друштва према којој је сељаштво „темељ и извор свакога живота“ и где „сви сталежи хрватскога народа сачињавају једну народну цјелину, будући да и остали сталежи (дакле и градски – прим. З.М.) у хрватском народу, којих су чланови припадници хрватске крви, имају не само свој коријен и подријетло, него и трајну обитељску везу са селом. Тко у Хрватској не потјече из сељачке обитељи, тај у

90 случајева од стотине није хрватскога подријетла, ни крви, већ је досељени странац“.

„Усташка начела“ била су, наравно, само оквир будућег устројства самосталне хрватске државе и друштва, унутар кога су се у својим даљим темељним разрадама морали кретати сви доцнији усташки теоретичари. О вођи и вођству, у духу органицистичке теорије блиске нацифашизму, као једино могућем и пожељном облику власти у једној националистичкој, сувереној и тоталитаристичкој држави која је раскинула са демократско-либералним системом написано је у Независној Држави Хрватској доста радова и сви они имају „непоколебљиве“ закључке: „Водство може имати само један човјек. Глава може бити само једна, па и сама природа нам у свим својим изразима показује постојање само једне воље, само једног господара, јер је једино тако могуће зајемчити ред и склад“. [2, стр. 12] На евентуалне приговоре о могућности злоупотребе неограничене власти једног човека односно вође, заступници те теорије су имали спреман одговор: „Водство не може имати самовољни деспот који најсветијим законима супротставља своје хирове. Оно не може бити повјерено крвавом тиранину који мачем у руци гуши ону исту народну вољу у име које је једино смио владати. Вођу не може дати лаж слободних избора јер он мора посједовати особине које му ни милијуни гласачких куглица не могу надокнадити. (...) Нововеки, богомдани и прави вођа мора никнути из народне средине с којом га мора увиек чврсто везати срдце и душа, крв и земља, осјећаји и разум. Он мора бити утеловљење свих народних вредноста, а у цјелокупном његовом раду народ мора видјети оживотворење својих животних циљева“. [2, стр. 13]

И управо такав један вођа, Поглавник, као главни и неспорни идеолог у својим говорима у различитим приликама давао је смернице својим следбеницима о томе на који ће начин „нова хрватска држава“ бити изграђена. У свом првом великом говору по преузимању власти, одржаном на Марковом тргу у Загребу 21. маја 1941. године, Павелић је недвосмислено потврдио да ће изградња друштва и државе бити у духу фашизма и националног социјализма, али и на сељачкој традицији хрватског народа: „У Хрватској ће владати ред и рад. Хрватска Држава бит ће уређена и на путу је уређивања на основама традиције хрватског народа и *на најмодернијим начелима која су код наших пријатеља и савезника* (истакао З.М.) показала да су у данашње вријеме једина у стању створити ред, дати рада, прибавити круха и успоставити нормалан живот. Браћо усташе, наше унутарње политичко уређење

јесте и бит ће таково да ће народ *без такозваних демократија, без странака и политичарских ипекулација* (истакао З.М.), сам у свим битним животним интересима *суверено* (истакао З.М.) одлучивати“. [23, стр. 21]

Дакле, основ *државног уређења* јесте недељива сувереност државе и потпуно одбацавање вишепартијског система и парламентарне демократије. У погледу *друштвеног уређења* Павелић обећава социјалну правду и сагласје свих класа и слојева друштва само у једном интересу, интересу државе и народа, као што следи:

„Независна Држава Хрватска је усташка и сељачка. У Независној Држави Хрватској мора бити социјално уређење таково да не буде богатих и сиромашних, да не буде оних који раде и оних који уживају, да не буде оних који пљачкају и оних који се крваво зноје. Хрватска Држава је само средство које служи хрватском сељачком и радном народу. У Независној Држави Хрватској неће бити клика, неће бити господовања, неће бити пљачкања, него народ који ради и усташе које се боре бит ће први разред. Наше је старо усташко гесло: *плуг и брана Хрвату су храна, а Усташе то му је обрана.*“ [23, стр. 22]

Осим сељаштва које је сматрано темељем хрватског друштва, Павелић се месец дана доцније у свом говору у Осијеку (19. 7. 1941) обраћа и радницима молећи их да пре свега буду Хрвати, па тек онда радници, јер ће њихове животне и радне интересе најбоље заштити национална држава, а не „интернационална пропаганда којом су многи заведени“. Према извештају дневника *Хрватски народ* од 20. јула 1941. године, он је изјавио следеће:

„Кроз десетљећа и више, говорили су комунисти-бољшевици и непријатељи хрватског народа да се заставама и заставицама, кићеним говорима не може напунити празан раднички желудац и да стога радник има одбацити име народно, да има стога одбацити своју народну мисао, љубав према својој домовини и знак своје народности. Рекли су треба се бринути о круху свагдашњем, а не о свом народу. Истина је, док год на земљи живе људи, а не анђели, треба се бринути за крух свагдашњи. Ну, сви раднички покрети, све радничке организације, синдикати не само код нас него у цијелом свијету нису могли осигурати раднику крух свагдашњи (...) А онда су дошли и нарочити непријатељи који су свој национални понос, своје достојанство народно, своју љубав према домовини, замијенили безобзирним, однорођеним међународством, интернационализмом. (...) Ми смо видјели, видјела је и цијела Еуропа, цијели свијет, да тамо гдје је створена радничка држава, у совјетској Русији, није господар радник, већ су господари најодурнији и најпокваренији Жидови овога свијета.“

Павелић у истом говору одбацује и „стари“ либерално-демократски економски и политички систем и најављује друштвено-економски модел за Независну Државу Хрватску по узору на фашистичку Италију и национал-социјалистичку Немачку: „У Независној Држави Хрватској, док год смо ми овдје, неће капиталисти више израбљивати радника. Капитала ће бити, али ће служити раднику и цијелој хрватској држави. Хрватска државна влада ухватила је за јаку најодурније капиталисте што су код нас били и гони их, али будите сигурни да ће исто тако проћи и они други капиталисти који нису Жидови ако у Хрватској буду жидовски радили“.

Овде је јасно видљиво неколико елемената који суштински одређују односно дефинишу фашизам и национални социјализам као друштвено-економски и државни модел у НДХ:

- 1) национално је оштро супротстављено интернационалном,
- 2) капитал-однос се не укида већ се усклађује са општим интересом, наиме, појединачни (класни) интереси капиталисте и радника морају бити усклађени зарад добробити нације, и
- 3) не мањка ни расна основа будућег хрватског друштва видљива из тврдњи како ће „и други капиталисти који нису Жидови, исто проћи као и Жидови ако у Хрватској буду жидовски радили“.

Колико је пак изражен национализам и тзв. апсолутна сувереност народа и држава, као основа сваког фашизма односно национал-социјализма, сведоче и Павелићеве речи изговорене приликом пријема делегације хрватских жена 24. августа 1941, које је пренео *Хрватски народ* у свом броју од 25. августа 1941. године:

„Усташки покрет није демократски јер је демократија лажна, али је он народни. Хрватски усташки покрет је покрет хрватског сељаштва и хрватског радништва. Наша начела нису програми странака прављени на сједницама, програми прављени по људима који би се састајали да измисле и измудре неколико лијепих речи, неколико точкака како би изборнике на изборима стекли, како би добили гумене куглице на гласовању. Наша начела саже-ла су све оно што хрватски народ, а најјаче хрватско сељаштво, осјећа у својему срдцу, што у својој мисли носи и што увијек пред очима има. *То је хрватство о кому нема расправе, хрватство о кому нема сумње.*“ (истакао З.М.)

Те 1941. године усташки поглавник Анте Павелић држао је честе говоре, примао разне делегације и у тим приликама, како смо видели, износио основне елементе за изградњу НДХ у духу

италијанског фашизма односно немачког национал-социјализма. Та година је била по много чему кључна, рекло би се и преломна како за Хитлерову Немачку и Мусолинијеву Италију тако и за западне савезнике и СССР. Била је то година у којој је Хитлер био на врхунцу своје политичке и војне моћи, када се многим чинило да је немачка армија незауостављива, да ће Хитлеру можда поћи за руком да оствари своје планове о покоравању „западних демократија“ и „бољшевичке Русије“ и ширењу Немачке на већи део света. Али с друге стране, била је то и година почетка Хитлеровог краја: немачки напад на СССР и јапански на САД била су два догађаја која ће, како ће се касније показати, бити судобносна за крајњи исход рата. Павелић у Хрватској, Недић у окупираној Србији, али и други квислинзи Европе, понесени Хитлеровим војним успесима, говорили су и писали праве панегирике о снази немачког оружја, о „праведности“ немачке борбе, о будућој Новој Европи у којој ће владати пуна хармонија, рад, ред и благостање. У дневнику *Хрватски народ* од 22. маја 1941. налазимо ове Павелићеве речи:

„Независна Држава Хрватска је заувјек захвална нашим великим пријатељима и савезницима који су са својим великим, јуначким и непобједивим војскама преко границе продрли, који су са највећом војничком способношћу непријатеља у клијешта захватили, да га смрве, али ми смо сретни што смо могли учинити оно што смо учинили тако да је увелике приштеђена драгоцену крв наших великих савезника и пријатеља, којима треба још много у обрани својих држава и својих народа и који воде рат на живот и смрт. Ми смо на то поносни и то нам даје право, не само дужност него и право с којим се ми обилно служимо, да се као слободан народ и као Независна Држава Хрватска смјестимо у нови еуропски поредак, којега су велики вође двају великих пријатељских народа започели, створили и којега ће – ако Бог да – на срећу свих еуропских народа у најскорије вријеме довршити“.

Нешто касније, у обраћању питомцима Домобранске академије у Загребу, 16. септембра 1941. Павелић је будућим „часницима“ говорио о карактеру овог рата, а пренео *Хрватски народ* 17. септембра:

„Данас се води велики, можда у повијести до сада невиђени рат с највећим војним стројевима. Води се рат у цијелој Европи, а такорећи у цијелом свијету. Води се рат између два свијета: с једне стране су они који су били свијетом загосподарили и који су хтјели над њим у недоглед господарити, над њим владати и њега изабљивати, а с друге стране народи који су били угрожени у

својој слободи и своме бивствовању. И започео се велики, страшни, невиђени и незапамћени рат. У том рату нема, не може и неће бити неутралаца. Сватко, сваки народ гдје год тај рат бијесни, мора се одлучити на једну или другу страну. *Здрави народи, народи поштења, народи рада и народи реда одлучили су се и одлучују се на страну реда, на страну рада, на страну права и на страну новог поретка који се ствара*“ (истакао З.М.).

У истом говору по већ устаљеном шаблону свих квислинга, Павелић не може, а да не именује оне „који су били свијетом загосподарили и који су хтјели над њим у недоглед господарити, над њим владати и њега израбљивати“. То су, по њему, руски большевици, енглеска буржоазија, светско јеврејство и масонерија: „Од прије који месец дана Еуропа, Еуропа поштења, Еуропа рада, Еуропа будућности води велики, крвави али одлучујући рат против болшевичке немани која се смјестила у једном дијелу Еуропе и у једном великом дијелу Азије, а која немају је била отворила раље да прогута читаву Еуропу, да прогута свако добро, да прогута сваки ред и да прогута мир човјечанства. И тај непријатељ удружен са енглеским капиталистима, са жидовским слободним зидарством, налазећи се у великом шкрипцу кад му војске Осовине ломе кости, настоји кушати свугдје по Еуропи напосе у свим земљама које стоје уз бок Њемачке и Италије, па и код нас у Хрватској, унашати нереди, правити изгреде, чинити дјела саботаже, надајући се тако макар и на кратко вријеме продужити живот и успорити своју смрт“.

Други по значају усташки идеолог био је адвокат и књижевник Миле Будак, припадник усташког покрета од најранијих дана, који је неколико година провео са Павелићем у емиграцији у Италији да би се 1938. године вратио у Краљевину Југославију.²¹ Ту је дочекао почетак рата и формирање Независне Државе Хрватске у чијој је првој влади био министар „наставе и богоштовља“.

Може се са потпуном сигурношћу рећи да су његови идеолошки и политички ставови транспоновани и у његово целокупно књижевно дело. У књижевном стварању Миле Будак тематизује село и људе као малу целину која се метафорички односи на цео хрватски народ. Описује патријархалну заједницу у процесу њеног распадања и осиромашења и губитка њених традиционалних вредности. Иако његове приповетке и романи површном читаоцу на први поглед могу изгледати потпуно аполитично, они садрже у себи снажну глорификацију села и његових патријархалних односа које би писац радо видео у читавом хрватском друштву. Као што ће се у његовим теоријским есејима о правцима развоја

самосталне и независне хрватске државе и друштва видети, за њега је земља праелемент неопходних животних сокова, породица је пример друштва у малом, у којој се остварује пуно заједништво и формирају природне и нераскидиве крвно-сродничке везе. Посебно је у том смислу значајан његов роман „Огњиште“, који је већ самим насловом наговештавао ауторов однос према чврстој вези појединца са заједницом (породицом у ужем и најширем смислу те речи). Роман стога има и свој симболички план архетипске структуре хрватске народне супстанце: архетип мајчинства, архетип огњишта/куће/дома, хришћанског жртвовања, архајско-антејске улоге земље као симбола плодности и култа рађања, све то чувано прастарим патријархалним етосом, чије је одржање не само пожељно већ напросто представља избор између живота и смрти, између постојања и нестајања једне нације. Роман је објавио 1938. године у Загребу, по повратку у Краљевину Југославију, а касније у НДХ дело је адаптирано за позориште и дуго се налазило на репертоару Хрватског народног казалишта јер је тематски кореспондирало са кључним усташким ставовима о сељаштву као виталној основи хрватства.

У политичком смислу заговарао је идеје блиске или идентичне и фашизму и национал-социјализму. О његовим схватањима државе и друштва можда најбоље сведочи есеј о питању устројства будуће самосталне хрватске државе и хрватског друштва који је написао још у емиграцији. Из њега преносимо најзанимљивије делове који потврђују горње тврдње.

„Ми смо дужни да идемо својим природним путем који нам показује прошлост и садашњост нашега народа и његов начин живота. Прије свега видимо да се наша Домовина састоји искључиво од сељачког свијета те да су њезин темељ и снага искључиво сељачки домови разасути по нашим селима и заселцима. Што нам је народне среће и задовољства, части и поноса, вјере и пожртвованости, све је то у њима, па можемо мирне савјести утврдити да наша хрватска Домовина с обзиром на народ и народни живот није ништа друго до скуп свих тих наших сељачких домова, јер радничког сталиша ми немамо у правом смислу те ријечи (...) Према тому, за уређење наше државе морају бити одлучни и мјеродавни интереси и потребе нашега села и сељака тако да се буде могло рећи да наши сељачки слободни и сретни домови сачињавају и потпуно представљају и нашу независну хрватску државу.“ [9, стр. 367-373]

Будаков презир према марксизму и интернационалној радничкој и општељудској солидарности која би надмашивала

националне границе, али и страном капиталу који у трци за профитом прелази националне границе и улази у „национално ткиво“ и интернационализује односно глобализује обичаје и навике људи и читавих народа, видљив је из редака који следе.

„Комунизам и капитализам представљају два опречна погледа на свијет и живот, два опречна државна устројства, два опречна ропства човјекове душе, слободе, поноса и достојанства, која су души хрватског народа једнако далека и туђа. У природи је сваког човјека и напосе сваког Хрвата да има своју кућицу, своју слободицу, јер само на тај начин човјек може бити јак, самосталан и господар себе и своје воље. И комунизам и капитализам иду – сваки својим путем – да му баш то отму и онемогуће те да га тако учине робом туђе воље. Споредно је којим путом они долазе до циља, али је циљ и комунизму и капитализму посве исти иако се служе сасвим другачијим средствима и путовима. Скрајности се вазда додирују и састају па тако и ова два привидно љута непријатеља. Разлика је та што каквог Рокфелера или Штерна замијени какав Троцки који се је прије – рецимо звао Бронштајн, па како је прије радио тако сада наставља само под новом фирмом. Радник је остао у истом положају, а сељака је Bronstein -Троцки потпуно упропастио (...) Ми нијесмо створени ми се нијесмо развили ми нећемо да будемо пролетарци без икакова обзира да ли нас таквим жели учинити капиталист који се зове Ротшилд или који се зове комунистичка држава. Ми смо сељачки народ, сељачка држава. То је једина могућа основа, једини исправни идеал свих оних који ваљано схваћају наше народне прилике и потребе, модерни дух времена... Власник земље је задруга тј. скуп све чељади која припада истом огњишту те је појединац не може оптеретити а камоли продати или насљедством намијенити било коме. Земља се не може цијепати, делити, па обитељ није у опасности каква јој вазда код лоша господара пријетила од самовласништва, а самовласништво није установа нашег народног хрватског права него старог римскога. Кад се то начело заједничког задружног, обитељског власништва примјени на сва наша земљишта, онда ће у много случајева отпасти тежња за диобом постојеће задруге, а где и дође до ње неће то значити више велике опасности, јер ће свака крвна заједница људи који скупа живе сачињавати такву кућну задругу којој не може нашкодити ничија самовоља. Слободни сељачки домови, заштићени тим задружним начелима власништва сачињавају сеоске опћине у којима одлучују само господари и њихови одрасли чланови породице. Неколико сусједних опћина сачињава котареве, а већи број котарева жупаније

на које би се подијелила читава држава (...) Кад задруга нешто хоће да има, кад господар то одреди, зар поједини члан задруге може радити друкчије, па он лично и друкчије мислио?“ [9, стр. 367-373]

Изградња народног социјализма, величање култа рада („Нисам дошао да владам, него да радим“, била је Павелићева парола која се могла наћи плакатирана на видним местима у Загребу), култа сопствене нације (Бог и Хрвати) и презир према западној либералној демократији и марксистичком интернационалном моделу социјализма („свјетска јудеомасонска и комунистичка урота“) постаће главна идеолошка потка на којој се базирао усташки покрет. Како је време пролазило, немачки национални социјализам постајао је код теоретичара у НДХ већим узором него италијански фашизам. Отуда у хрватској јавности већ од почетка 1942. године циркулише појам „хрватски социјализам“ који у себе инкорпорира етнички чисту нацију којој су сасвим подређени интереси и капитала и рада, како би се избегли класни и сталешки сукоби.

5.1. „Хрватски социјализам“

Најтемељнију теоријску разраду друштвено-економског система који се има успоставити у „новој Хрватској“ и који је у потпуном складу са „Усташким начелима“ и хрватском сељачко-патријархалном традицијом налазимо код проф. др Александра Зајца (Aleksandar Seitz), лидера Главног савеза сталешких организација у НДХ. [27, стр. 75]²²

Иако по идејама „Усташких начела“ НДХ није замишљена као сталешка држава попут фашистичке Италије, већ пре свега као „народна заједница“ (Volksgemeinschaft) према узору на национал-социјалистичку Немачку, дакле као друштво без сталежа и класа у којем је „хрватски народ једина класа“ [27, стр. 45], постојање Савеза сталежа правда се његовим искључиво еснафским, тј. цеховским карактером. Не може се, истицао је на више места Зајц, негирати да у НДХ постоје сталешке организације радника, сељака и занатлија, али само по инерцији њихове главне делатности, а не по снази њиховог друштвеног положаја. Циљ Савеза којим руководи је, по његовим речима, само тај да постојећим сталежима објасни управо ту чињеницу: да су сви они пре свега Хрвати и да самим тим на равноправан начин учествују у „обнови и изградњи Независне Државе Хрватске“ независно од свог основног занимања и друштвене позиције.²³ Јер НДХ је према

„Усташким начелима“, а у складу са национал-социјалистичким и фашистичким идејама организације државе и друштва, основана на органском принципу „вођства“ односно неспорном ауторитету Вође који као глава управља осталим деловима друштвеног и државног организма, а то начело искључује било какав облик друштвених сталежа у класном смислу, какав је познат у либералним демократијама Запада. [27, стр. 48]²⁴

Као и многи фашизирани политиколози, социолози и филозофи тог времена, Зајц такође полази од општеприхваћеног става да је систем западне либералне демократије постао неодржив и да су национал-социјалистичка Немачка и фашистичка Италија увеале револуционарне облике новог друштвено-економског система који националну државу и народ, односно њихове интересе истиче у први план. Стога, по том учењу, ликвидација пропратних појава старог система односно либералне демократије Запада, остаје главни задатак целог хрватског друштва у складу са главним смерницама „Усташких начела“, како би се „прекинуло са низом негативних својстава каквима је био обиљежен човјек старог времена. (...) Данас се боре два свиета: свиет западне плутократије и њезиног законитог дјетета – болшевизма, и нови свиет дужности, поштења и рада“. [27, стр. 119]

Основна претпоставка на којој се базирало устројство НДХ, како смо напред истакли, било је политичко и друштвено уређење национал-социјалистичке Немачке у много већем степену него фашистичке Италије. У уводу своје расправе Зајц истиче значај немачког искуства, посебно апострофирајући и самог Хитлера који је Немачкој донео привредни и војни успон: „Све претпоставке велебних њемачких успјеха садржане су у мисли њемачке народне заједнице како ју је обликовао и до остварења довео велики Вођа њемачког народа Адолф Хитлер“. [27, стр. 180]

Немачка „народна заједница“ (Volksgemeinschaft) јесте термин који је сковала Хитлерова концепција развоја друштва и државе и која је означавала дух времена какво је владало у ери национал-социјализма од 1933. до 1945. године. Теоријски ју је уобличио и објаснио њену суштину немачки нацистички економиста др Фриц Рајнхарт (Fritz Reinhardt): „Прави национализам је у осећајној повезаности свих сународника у народну целину, у вољи свих друштвених слојева да буду самосталан, независан и слободан народ, и у одлучности да ту вољу улажу увек и свуда где то интерес народа налаже, као и у спознаји да таква осећајна повезаност и таква јединствена воља и одлучност могу бити изражене и бити трајне у народној заједници у којој се односи

сународника међусобно као и према држави уређују по начелима безусловне социјалне праведности, када сународник у сународнику види само и једино сународника, а не капиталисту, радника, сељака, или племића, или припадника ма ког друштвеног слоја. Социјализам је само тобожњи социјализам ако не почива на мисли народне заједнице“. [25, стр. 89]

Дакле, по Рајнхартовом схватању, социјализам може бити једино народни (национални) јер само такав социјализам укључује бригу за све слојеве друштва и за све људе појединачно. Рајнхарт и остали нацистички социолози и економисти теоријски су сасвим одбацили Марксов интернационални социјализам који, по њима, фаворизује само један слој односно класу – раднике. А с друге стране, западне либералне демократије, како истичу, а са чиме се и Зајц у потпуности слаже, „фаворизују искључиво капиталистичку класу, при том потпуно презирући интересе радника и сељака, штавише, врше и њихову безочну експлоатацију“. [27, стр. 183]

Немачка „народна заједница“ јесте, дакле, сасвим нов појам у историји дотадашње Немачке. Те речи нема у старим немачким речницима. Ту реч је у немачки језик, али и у немачки народ, унела национал-социјалистичка доктрина. А она истиче како народ као скуп људи повезан свешћу о заједничкој припадности на темељу заједничког порекла није пре „немачке револуције из 1933. године“ представљао народну заједницу све док је био духовно, политички и економски расцепкан на класе, сталеже и странке који су стајали једни наспрам других међусобно се антагонизујући. На једној страни власници средстава за производњу, а са друге они сиромашни без власништва били су противници и једни другима туђ и непријатељски свет. Зајц стога, сасвим у духу Хитлерове доктрине, истиче како је на Западу национално постало само спољашње, несуштинско обележје: заставе, химне, бусање у патриотске груди, дакле, постојали су само површни знаци националности: „Забрављало се да национална мисао од свих тражи бригу за духовно и материјално добро свих припадника народа, а не само једног или неколико сталежа. Мисао народне заједнице не укључује у себе само ново друштвено схваћање него је она темељ и новог политичког поредка“. [27, стр. 183]

По Зајцу, у демократским земљама владају олигархије које за себе тврде да су владе народа јер су изабране вољом тог истог народа, а парламентарни избори су израз народне воље. Зајц се, међутим, противи таквим тврдњама истичући да се у „правој народној, тоталитаристичкој држави“ не гледа да ли је влада

народа бирана, него је много важније питање да ли се ту заиста ради о влади народа, о влади људи из народа који владају у интересу народа. „Здрав разум нас упућује“, наставља даље Зајц, „да људе може усрећити само политика која је у потпуности национална. Али су на жалост требала минути многа стољећа док су могли настати сувремене националистички покрети, који су мисао народне заједнице као јединог здравог темеља политике ставили изнад племићких, грађанских, главничарских, радничких и сељачких политика. [27, стр. 201]

Преображај хрватског друштва могу, по мишљењу Зајца, спровести само људи који прихватају нове *националне* и *социјалне* концепте политичког, привредног и друштвеног развика. Јер „структурална криза капиталистичког сустава која је дошла до посебног израза у времену између првог и другог свјетског рата, онемогућила је даљње постојање такве друштвене политике каква се вршила у времену некадашње господарске срећености“. [27, стр. 15]

Уклањањем либерално-демократског државног типа и спровођењем неопходних промена, тежиште односа народ-држава померен је на страну државе јер је у новом, национал-социјалистичком односно фашистичком поретку улога извршне власти појачана до крајњих граница и тешко се може упоредити са оном какву држава врши у либерално-демократском систему. Међутим, заговорници и теоретичари фашистичког поретка, укључив и Зајца, сматрају да том чињеницом „није државни строј постао Молохом који гута све побуде и дјелатности какве произлазе и морају произлазити из животворности народног тијела. Дапаче, значајка је новог поредка да је у односу народ-држава, улога народа ванредно појачана, јер тек у таквом поредку долази до могућности сувременог конституирања народне заједнице. Сви обновитељски еуропски покрети данас сматрају посебно важном ову чињеницу те обликовање односа између народа и државе представља предмет од највеће важности. Док је на Западу, у либерално демократском поредку народ био механички представљен путем тзв. избора и разнобојних странака, дотле нови еуропски поредак налази природно риешење у обликовању свеобухватног народног покрета који је *органски* (истакао З.М.) заснован“. [27, стр. 18]

У својој критици западног либералног капитализма Зајц понавља тврдње готово свих фашистичких теоретичара тога времена да облици либералне парламентарне демократије као и економски либерализам оличен у међународној трговини не само да нису могли да задовоље потребе суверених националних држава

већ, супротно, ишли су науштрб националних интереса. Искуство парламентарне демократије, по таквим тврдњама, показало је да се посредством либералних облика политичког и друштвено-економског система не могу задовољити потребе целине друштва, а још мање доћи до израза воље те целине. „За циелу ствар је битна *изградња народне заједнице* којој се потреби имају подчинити пробитци појединаца и скупине.“ И закључује: „Данашње вриеме одликује се тиме што се појединачни интерес подређује интересима цјелине“. [27, стр. 24]

По Зајцу, појам политичког народа је тек увођењем система народне заједнице проширен до крајњих граница. И да би тај проширен политички народ могао доћи до изражаја, било је потребно посебно устројство заједнице у којем ће владати стриктна начела ауторитета, хијерархије и дисциплине. Без придржавања тих начела не може се замислити савремени живот једне велике заједнице као што је народ, нити се може одредити његов однос према држави: „Аморфност и атомичност демократског времена водила би циелу сувремену културу у пропаст ако би се остало код начела либерално демократског поредка. Велики народни обновитељски покрети који данас владају у суременој Еуропи засновани су на потреби да до крајњих граница проширен политички народ дође до подпуног израза“. [27, стр. 24]

5.2. Разлика између либерално-демократске државе и ауторитарне државе, по Зајцу

Сасвим у духу нацифашистичког учења о апсолутној суверености и о неопходности јаке и ауторитарне, етнички чисте националне државе, Зајц разматра предности такве државе у односу на демократске државе на Западу. Док либерално-демократска држава осигурава јавни поредак, индивидуалну сигурност и имовину грађана, штити људска права и слободу путем изградње правне државе, дотле аутократска националистичка држава, сматра Зајц, иде много даље. Она настоји да буде она снага која ради на изградњи народа као заједнице у којој су све делатности усмерене „у правцу осигурању обћег добра, али на темељу поштенога и праведно расподјелена рада сваког појединца“. Као и немачки и италијански нацифашистички аутори тог времена, тако и Зајц види „народ“ односно колектив, а не „грађане“, не појединце,²⁵ као темељну, монолитну и необориву снагу националне и аутократске

државе која је везана заједничким нитима историје, традиције, народних обичаја, али и крви: „Националистичко друштвено схваћање полази од мисли да је *народ* (истакао З.М.) велика крвна и повиестна заједница и зато ни један припадник те велике народне обитељи не измиче бризи заједнице која је организирана у држави“. [27, стр. 44-45] Он даље истиче да либерална демократија није ништа друго до друштво као пуки збир појединаца који имају најразличитије интересе које је тешко ускладити: „Либерална демократија представља друштво као збир посебника, од којих је сваки 'слободан', али друштвени односи препуштени су самовољи капиталиста на темељу тобожње слободе и равноправности између незаштићеног гладног радника и обисног капиталисте, код нас углавном Жидова.²⁶ Марксистички социјализам пада у другу крајност. Он тобоже 'ослобађа' радника од капиталиста, али мјесто мноштва капиталиста долази само један једини, а то је држава“. [27, стр. 45] А таква, бољшевичка држава, по њему, не заступа раднике.

Зајц стога цитира Павелића и један његов говор од 10. августа 1941. године: „Ова држава не би била носиоцем среће хрватског народа, кад би он у њој био разциепљен или раздијељен у политичке странке и класе. Данас јест и мора бити у Независној Држави Хрватској само једна класа, само једна странка. Једна класа то је цели хрватски народ, једна странка то су усташки творнички радници, усташки радници мотиком, плугом, усташки радници пером и усташки радници пушком“. [27, стр. 45]

Усташтво је замишљено да представља *политичку елиту хрватског народа* која ће се непрекидно допуњавати „свежим народним снагама“. По Зајцу, држава мора добијати смернице искључиво од усташког покрета којим управља Поглавник, а не обрнуто,²⁷ односно, како се изразио, „државни строј има добивати побуде и замах од усташког покрета те само на тај начин хрватска држава може бити уистину народном државом у којој ће владати хрватски народ“. [27, стр. 19]

И за Зајца, као и за Будака, питање положаја сељаштва је кључно питање за даљи развој Независне Државе Хрватске: „Хрватска је сељачка земља и у њој се питањима села мора поклањати највећа пажња. Не само услед господарске важности села, већ у првом реду зато што село *представља извор живота и снаге за хрватски народ* (истакао З.М.). У времену либерализма село је увек представљало само објекат. Чињеница, што је то било време демократије са обћим правом гласа није много мењало на тој ствари. Данас је подпуно јасно и нема потребе разлагати

како вриеме које је стајало у знаку обћег права гласа, у ствари није народним припадницима пружало никакву сигурност. Либерализам је успио обликовати рафинирани сустав у којем су под провидношћу наглашавања једнакости свију, долазили до израза вјешто сакривени скупински пробитци. Нови еуропски поредак прекинуо је са таквим схваћањем. У том поредку постављено је на прво мјесто *начело одговорности* као противно демократској неодговорности пошто анонимни гласачи демократског времена нису носили нити су могли носити никакве одговорности“.

[27, стр. 25-26]

Зајц сматра да су након завршетка Првог светског рата наде просечног европског човека за стварање бољег, напреднијег света немилосрдно срушене и да се он више не може задовољити уопштеним обећањима демократских политичара. Питање социјално праведног света се стога годинама постављало у целој Европи и, према Зајцу, решено је тек револуцијама у Италији и Немачкој. „Еуропа, ослобођена од превласти англоамериканске плутократије и жидовства, мора наставити на предајама еуропскога социализма који је у своме развиту прекинут од жидовскога 'знанственог социализма' Карла Маркса са свим његовим дериватима. *Еуропски социализам нема ништа заједничкога са интернационалистичким социализмом* (истакао З.М.). Сваки народ има израдити свој облик социализма који се ипак оснива и на неким заједничким предпоставкама које су својствене еуропском духу свих уљуђених народа.“ [27, стр. 29]

У духу ондашњег времена Зајц је уверен да долази ново доба у којем се дефинитивно бришу стари обрасци државног и друштвеног уређења и ствара потпуно нов политички и друштвени поредак у Европи и свету: „Грађанско либерално наслеђе припада прошлости. Грађанин је био представник либералног виека. Представник нашег времена је човјек рада, *који се не смије проматрати у класном, већ у етничком смислу* (истакао З.М.). То није само творнички радник. То је и сељак. И подузетник. И интелектуалац. *Представник нашега времена је човјек рада*. Хрватска као претежно сељачка земља треба остварити свој посебан социализам. Као што у граду социализам долази од заједнице у творничком погону тако на селу полази од заједнице у сељачком дому. За сувремене социализам је битна идеја заједнице. За хрватски социализам – идеја хрватске народне заједнице“. [27, стр. 30]

Зајц потом темељно разрађује идеје националног социјализма који је, по њему, у начелном складу са историјским и културним наслеђем Хрвата уз мале нијансе карактеристичне за поднебље, навике и обичаје. Национални социјализам, по њему, представља

потребу модерног времена, штавише, он значи продубљивање хрватског развоја и уклапање у општи европски развитак. Зајц изричито тврди како ће будућа Европа бити „или бољшевичка или социјалистичка“, али како је бољшевизам „противан здравом напретку“ јасно је да се Независна Држава Хрватска мора одредити за социјализам како је то учинио немачки народ. Хрватска то мора учинити, јер, како Зајц сматра, бољшевизам с једне, и западне демократије с друге стране, не могу победити снагу исконске воље европских народа за напретком и цивилизованим животом, па истиче да је у тој борби неопходна и физичка истрајност али и духовна храброст, а да они народи који те истрајности и храбрости немају не могу се одржати у „великом револуционарном сукобу у којем се ради о рješавању судбинских питања“. И више од тога, Зајц је уверен да бити „социјалан“ није довољно, штавише премало је. По њему, сувише је скроман идеал социјалне правде. „Данас се мора бити социјалистички“, вели он „јер овом револуционарном времену одговара само идеал социјализма“. [27, стр, 38]

Враћајући се на питање социјализма у Хрватској, Зајц је изричит: „Друштвена преобразба у Хрватској стога мора имати све особине једног *хрватског социјализма*. Истичући назив *хрватски* желимо нагласити да тај социјализам мора бити национални социјализам, у духу предаје хрватског народа и бити одраз нашега хрватског духа, нашега народнога бића“. [27, стр. 30]

5.3. О „страху од социјализма“

Зајц даље објашњава како никог у Хрватској не треба да плаши израз „социјализам“. Стога, указује на кључну разлику између националног социјализма Адолфа Хитлера, који је по њему једино прихватљив за цео свет и Европу, и научног социјализма Карла Маркса. У овом потоњем Зајц види узурпацију идеје и имена „социјализам“ јер је социјализам наводно био назив „којим је Еуропа много прије појаве жидовскога марксизма означавала све оне покрете и суставе који су ишли за тим да еуропском човјеку осигура бољи и еуропске уљудбе достојан живот“. [27, стр. 31]

По Зајцу, прави, народни социјализам не води бригу само о радништву и наводно није познавао појам радништва у класном смислу „прије појаве жидова Маркса“. Радник није само пролетер, припадник радничке класе, већ је, како истиче, „радник сваки човјек рада, био то радник за плугом, радник са чекићем, радник

са пером, па чак и онај који с пушком у руци данас брани домовину. Радници су сви ствараоци, сви хрватски људи рада. Појам социјализам и друштвеност обухвата *читав народ*“ (истакао З.М.). [27, стр. 38]

Као што се противи Марксовом интернационалном социјализму односно „совјетском бољшевизму“, Зајц се обрушава и на грађанску, буржоаску класу: „Тип грађанина у смислу појма *bourgeois*, данас представља друштвеног штеточинца и политичког противника који се устручава допринијети жртве за хрватску државу. Зар ћемо из обзира према том танком слоју дозволити да широки слојеви радног свиета лутају без риешења и насједају бољшевизму?“ [27, стр. 31]

Зато је, по њему, само народна заједница та у којој се може реализовати прави социјализам, односно она је полазна основа социјализма, који „може бити само народни“: „Штовише, данашњи еуропски социјализам сматра народну заједницу као судбински облик заједничкога живота народа. Добро народне заједнице јест појам који не позна ни плутократски капитализам ни марксистички социјализам тј. бољшевизам. Пробитци новчарских скупина и међународних картела прелазе преко пробитака народа, исто као и класне комунистичке странке.“ [27, стр. 32]

Народна заједница, сматра даље Зајц, укључује у себе једнаку бригу за све слојеве друштва, за све економске и социјалне групе. По њему, односно по нацифашистичкој теорији државе и друштва, ниједна од класа у марксистичком смислу, ни капиталисти ни радници, нису витално и суштински везани за сопствену нацију, за њену добробит, али ни за њену религију, обичаје и традицију. Први, јер у потрази за профитом олако прелазе националне границе стварајући транснационалне компаније и таквим сељењем капитала осиромашују своју земљу и свој народ, а други пак у својој класној борби против тог истог капиталисте интернационално се удружују и солидаришу са радницима туђих држава и народа губећи при том осећај сопствене националности, националне културе, традиције, односно осећај националног идентитета.²⁸ Стога Зајц у Хитлеровој народној заједници види слику за *целу* хрватску нацију, односно једину могућност за успоставу социјализма јер је таква класно недељива заједница „сушта опрека плутократско-капиталистичким схваћањима који само знаду за власнике, и бољшевизма који знаде само за класе. Плутократима је радник само 'радна снага', које се циена на тржишту равна по закону понуде и потражње, а за бољшевику радник је средство класне борбе и свјетске револуције, без обзира на његову улогу у животу народа којему припада“. [27, стр. 32]

5.4. „Част рада“, дужности рада и право на рад

Друштвена категорија од највећег значаја у национал-социјализму и фашизму постао је *рад* (Arbeit, Lavoro). Он је извор свих вредности и у том погледу има заједничку црту са дефиницијом рада код марксистичких теоретичара. Кључна разлика је, међутим, садржана у чињеници да у нацифашистичком тумачењу рад представља темељну вредност *читавог* друштва и свих његових слојева и класа, односно да *рад* и *власништво* нису у међусобном сукобу интереса. Власништво над средствима за производњу, по том схватању, не само да није препрека раду и „радном поретку“ национал-социјалистичког друштва, већ напротив, оно се сматра општим добром народне заједнице која власништво ставља под контролу како би служило националним интересима. Зајц то објашњава овако: „Социализам уноси ново схваћање рада. Он није као досад само предмет приватнога уговора. Социализам рад сматра извором свих господарских вредности и према томе он је *добро народне заједнице* и подложен је јавној повезаности и одговорности. Из тога излазе појмови *части рада* (истакао З.М.), дужности рада и права на рад. Док у либералној капиталистичкој држави слободно власништво остаје језгром која одређује господарски поредак, по национал-социјалистичком схваћању, уза све начелно поштивање приватног власништва, рад и радни учинак јесу темељна вредност на којој се заснива читаво господарство. Изтицањем вредности рада и чинећи од рада језгру радног поредка, социализам се разликује од марксистичког социализма који власништво сматра отимачином. Социализам власништво сматра *обћим добром* за које је власник одговоран народу и држави. Власнишtvом се има управљати у духу одговорне повезаности са народном заједницом“. [27, стр. 32]²⁹

Зајц стога критикује англоамеричко либерално друштво у којем је рад обична роба која се купује на тржишту радне снаге: „Рад више није као у капиталистичком суставу строго посебничка ствар којом се може слободно трговати као сваком другом робом. Према ’Усташким начелима’ хрватски народ има право на срећу и благостање као цјелина али исто тако право има и сваки поједини Хрват као дио те цјелине. Носилац и представник рада, радне снаге, јест и може бити само човјек појединац и ради тога је према усташком схваћању, достојна највећег презира капиталистичка засада по којој су рад, свети људски рад, човјеков зној и човјекова крв, само роба која се излаже на тржишту и овиси о хировима

тзв. понуде и потражње. (...) Наш хрватски сувремени друштвени сустав, наш хрватски социализам, темељи се на вредности етике рада“. [27, стр. 54]

5.5. „Бистрење појмова“: марксизам и хрватски социјализам

Зајц покушава да објасни и суштинску разлику у значењу појмова „марксизам“, тј. „научни социјализам Карла Маркса“ и „хрватски национални социјализам“. Као повод послужио му је један чланак објављен у листу *Mjesečnik*, гласилу Друштва хрватских правника, за јун 1942, у коме непотписани аутор говори о великим сличностима између ова два друштвено-економска модела. „Само жестина разплателе борбе“, наводи аутор листа *Mjesečnik*, „између пристаха једног и другог сустава и нарав дневне промичбе, могу оспорити поштено настојање и једних и других, оспорити идеалност коначног њиховог циља и бар дјеломичну основаност разлога с којима свака страна настоји оправдати своје становиште. Само дакле споменута жестина може људе учинити слиепима за оно што је заједничко обема покретима ако ништа друго, а оно заједнички им је предмет побијања – либерална демократија“. Анонимни аутор овог часописа иде и даље у својим оценама и каже: „Након проматрања сувремених националистичких покрета у Еуроци с једне и комунизма односно бољшевизма с друге стране долазимо до закључка да их много више *одвајају* елементи националне и расне нарави, неголи став према капитализму и гледање на будуће господарско и друштвено устројство. И један и други, и бољшевизам и национализам, признају опстојност класа у капитализму, опречност њихових интереса и одатле произтеклу класну борбу, само што први хоће ову уклонити укинућем самих класа као таквих, а други ублажавањем и усклађивањем њихових прожитака и опрека“.

Зајц жестоко напада такво мишљење које свесно или несвесно тежи да оправда Марксов социјализам, који Зајц назива час бољшевизмом час комунизмом, час поспрдно (стављајући знаке навода) „знанственим“ социјализмом, и који сматра највећим непријатељем националног социјализма. Њему највише смета чињеница што је читав чланак прожет духом толеранције комунизма као идеје, макар само у филозофском погледу. Стога он даје своје објашњење појмова Марксовог социјализма и националног социјализма, које назива „бистрењем појмова“. Истиче како

„националистички покрети у циелој данашњој Еуроци предвође-ни Њемачком и Италијом управо у питању проматрања друштвених односа, одлучно нијечу марксистичку науку да се друштво, заправо читаво човјечанство, састоји из две класе, пролетера и капиталиста, него, напротив, у томе виде скроз умјетну подјелу, а против те мисли у друштвеном и политичком смислу износе мисао *народне заједнице*, која је органски разчлањена и у том организму сваки дио има служити складном дјеловању цјелине“.
[27, стр. 88]

Поводом Првог маја који је слављен у Независној Држави Хрватској као државни празник, у дневнику *Хрватски народ* од 1. маја 1943. Зајц истиче како су заоштрени класни односи либералног друштва укључивали у себи беспошtedну борбу једног дела народа против другог, па се тако и хрватски народ у таквом политичком и друштвено-економском поретку „диелио на две борбене фронте“. Али по Зајцу нови економски поредак, фашизам и национални социјализам одбацују таква антинационална схватања, као и било какву класну борбу. У истом, празничном броју Зајц пише: „Мисао изгинске народне заједнице свих сународника по којој је сваки Хрват вредан онолико колико доприноси развитку заједнице, не може признати класну борбу јер је *читав народ заједница рада*“ (истицање Зајцово). У овом повећем чланку посвећеном радничком празнику Првом мају, Зајц понавља своју више пута истицану тезу како је наводно марксизам „изневерио“ идеју социјализма јер социјалну правду тражи за само једну друштвену класу, па је он, Зајц, захвалан национал-социјализму на свему што је предузео да спасе „идеју социјализма од банкрота“, па даље ниже хвалоспеве: „Национал-социјализам извршио је гигантске напоре да ту идеју отргне изпод монопола једне друштвене класе и да је преда у провађање заједници, а то је *народ*. *Тиме је у идејном погледу извршено највеће дјело XX стољећа* (истакао З.М.) јер се само у споју националистичког и социјалистичког могао остварити идеал нашега времена. Умјесто нездравог интернационализма, постављена је идеја социјалног национализма, која је снажна управо зато јер је реална“.

Исте и сличне ставове Зајц је изложио и 26. септембра 1943. године у свом говору хрватским радницима, који су се налазили у Бечу на „добровољном“ раду код својих немачких колега.³⁰

***

Из свега досад изнетог недвосмислено произлази да је Независна Држава Хрватска покушала да свој модел изградње државе и друштва саобрази са моделом својих нацифашистичких савезника, преузимајући искуства претежно национал-социјалистичке Немачке. Недовољно времена и ратне околности које су подразумевале коначни пораз фашистичке Италије и нацистичке Немачке, али и јак отпор фашизму од стране сопственог народа оличен пре свега у партизанској народноослободилачкој борби већ од 1941. године, односно од самих почетака те сателитске државе, онемогућиле су да тај модел истински заживи.

6.

Национал-социјалистички оквири економско-социјалних реформи у Недићевој Србији

Није никаква тајна да су Недић и његова „влада народног спаса“ пристајали не само на вазалну улогу код нацистичких окупатора, већ да су у потпуности прихватили идеологију националног социјализма (нацизма) и њену примену у српском друштву како за време саме окупације Србије тако и у будућности, кад Србија наводно уђе у Хитлерову „Нову Европу“ након рата. [19, стр. 58]³¹

У Недићевој Србији развила су се три основна пројекта друштвене, економске и културне реформе:

1. формирање српске сељачке државе на бази задружног удруживања,
2. тзв. Српски цивилни/културни план и
3. просветна реформа у циљу стварања „Новог Србина“, односно васпитање српске омладине у строго националном духу.

С обзиром на оквир и карактер овога рада који проблематизује искључиво интенцију формирања српске државе на задружној основи и на патријархалној традицији, теоријска пажња на овом месту не може се усмерити ка опсежном пројекту какав је „Српски цивилни (од 1943. носи назив: културни) план“ не зато што он не заслужује елаборацију, већ стога што у њему није детаљно разрађена друштвено-економска основа будућег српског друштва, као на пример у Недићевом Меморандуму о уређењу Србије у Новој Европи, или у његовим бројним говорима на ту тему, баш као и у ставовима српских интелектуалаца окупљених око Недића, попут Лазара Прокића, Мирослава Спалајковића, Владимира Велмара Јанковића, Светислава Стефановића и других који су неко више, неко мање давали теоријски допринос решавању тог питања. [22, стр. 28]

У пар реченица ипак треба истаћи да је Српски културни план био замишљен као пројекат који ће дати основ за будући напредак

српског народа, наводно без обзира на идеологију, облик владавине и друштвеног и државног уређења. [29, стр. 70]³² Алфа и омега тог плана био је Владимир Велмар Јанковић уз несебичну асистенцију министра просвете Велибора Јонића (обојица љотићевци и крајњи десничари блиски фашизму и националном социјализму). Иако неки аутори наглашавају да је преко деведесет одсто Српског културног плана у идеолошком смислу неутрално, осталих десетак одсто, а нарочито одељци у сектору „Српска духовност“, несумњиво одишу нацифашистичком идеологијом. Тај утисак се појачава инкорпорирањем у План пројекта просветне реформе Велибора Јонића о национално-патриотском васпитању српске омладине односно стварању тзв. „Новог Србина“. [12, стр. 29]³³

Генерални став Недићеве владе и тадашњих српских медија (*Ново време*, *Српски народ*, *Обнова* и други) ишао је у правцу не само оправдавања немачке окупације него и потребе да будућа Србија следи друштвено и политичко уређење фашистичке Италије и национал-социјалистичке Немачке. При том предност је, као и у НДХ, давана немачком моделу. [12, стр. 30] Пошло се, наиме, као и у НДХ и другде у фашизираној Европи, од општег уверења да је и ратна и идеолошка победа фашизма и национал-социјализма против либералних демократија Запада сигурна, и на таквом уверењу градила се основа будућег друштва у Србији. Сам Милан Недић нема у том погледу никакву дилему: „Широм света бесни велика светска револуција за бољу будућност човечанства. У тој светској револуцији учествују највећи и најмногобројнији народи свих континената земаљске кугле. Два су се табора на смрт завадила. Једни су представници старога доба – света капитализма и лажне демократије, света који је створио новчану аристократију и бедне пролетере, сиротињу која је жељна корице хлеба. Други су представници новoga доба и новoga света у коме треба да завлада социјална правда како за појединце тако и за народе и државе. Ко ће победити? Правда Божја и правда социјална. То наши назови политичари до кобнога 6. априла 1941. нису видели, нити су схватили *ново доба и нову будућност човечанства* (истакао З.М.). Изнајмили су се у службу капиталистичко-плутократску, и бура је разбила наш државни брод на парампарче“. [19, стр. 107]

Српски интелектуалци окупљени око Недићеве квислиншке владе јавно су у својим текстовима и јавним иступањима тврдили како се у овом рату борба не води за стицање материјалних блага, као што је то био случај у Првом светском рату, већ искључиво за духовну превласт у свету. Сматрали су да су „материјална превласт и светска хегемонија Велике Британије морали пропасти јер

су се заснивали на пролазној победи материје, а не на трајној надмоћности духа“. [28, стр. 5] Према таквим гледиштима, светски рат се не води просто између две групе великих сила, Британије и САД с једне и Немачке и Италије с друге стране, већ између две супротне политичке и друштвене идеологије. „То је немилосрдни двобој између материјализма и идеализма, између плутократско-бољшевичког интернационализма и здравог социјалног национализма, сукоб два сасвим супротна схватања о поретку и свету.“ [28, стр. 5]

За такве интелектуалце и самог Недића, Мусолини и Хитлер су били весници новог европског и светског прогреса, оци будуће просперитетне Европе који су извршили успешне револуције у својим земљама, Мусолини 1922. а Хитлер 1933. године. Мирослав Спалајковић, главни Недићев саветник, то овако образлаже: „Насупрот мржњи и борби класа, Мусолини је завео солидарну сарадњу свих друштвених слојева једним корпоративним системом који обухвата целу нацију. Хитлер је, насупрот интернационалном комунизму, положио темеље националном социјализму, потчинивши капитал производњи, а производњу нацији. Он је наместо мртвог слова о диктатури пролетаријата поставио живо биће *нације* (истакао З.М.) као највећи материјални и духовни циљ коме треба да се подвргну сви други циљеви и према коме да се стварају и крећу све установе новог друштвеног поретка“. [28, стр. 5]

Недићева Србија је епигонски следила главне црте тог модела. „Социјално уређење коме генерал Недић полаже темеље у Србији има корен у вековним облицима породичног живота изниклим у крвним везама у задругама и братствима и урођеним једном сељачком народу као што је српски народ. Тај српски народни социјализам се разликује по тим својим специфичним обележјима од фашизма и од немачког народног социјализма, али је ипак ближи овом другом него првом.“ [28, стр. 6]

Овде је већ сасвим јасно да се заговара основни немачки економски модел са српским специфичностима попут задружне традиције, али модел друштва у којем неће постојати класе ни сталежи, већ само Срби као једина „класа“. ³⁴

Нацифашистички принцип вођства односно главе која управља телом и удовима државног организма недвосмислено се заговара и у Недићевој Србији. Многи интелектуалци попут Зарије Поповића [12, стр. 30],³⁵ Танасија Митровића, Мирослава Спалајковића и других истичу како је генерал Недић „глава која мисли за све и управља поуздано својим бродом не губећи ни по ноћи ни

по дану свој циљ из очију.“ [28, стр. 6] Уз пуно прихватање овакве органицистичке теорије неминовно, и рекли бисмо закономерно, следи идеализовање и глорификовање личности „главе“, односно онога који води народ и државу. То је случај и са генералом Недићем, а Мирослав Спалајковић се у томе најчешће истицао.³⁶

По угледу на *Немачки фронт рада* Недић је 6. марта 1942. године формирао *Српску заједницу рада* коју су сачињавали власници капитала и радници (послодавци и послопримци) у циљу спречавања било каквог облика класних сукоба. Српска заједница рада је била део социјалног програма будуће нове Србије који је требало да обезбеди потпуну хармонију између рада и капитала на основици солидарности и осећања заједничке националне припадности. Она, по Недићевим речима, има свој дубоки корен у души српског народа, у његовој традицији, која је „збор и договор српског народа, братство, љубав и слога, узајамна помоћ и рад. Она је национална, она има једну особито велику особину да је на задружној основи. У њој је највеће поштовање рада“. [19, стр. 123]

Рад као „часна категорија“, као детерминанта свих вредности, заузима високо место у теорији и пракси фашистичке Италије и национал-социјалистичке Немачке.³⁷ И Недић као и Павелић у НДХ, како смо претходно видели, промовише рад као основицу сваког напретка српске нације и обећава да ће рад у Новој Србији имати достојно место. У говору на радију 30. маја 1943. године који је био посвећен радничком питању, Недић каже: „Историјат радничког питања своди се још од прошлог века на борбу радног света против безобзирног искоришћавања од стране капитала. Оно је дошло до највеће заоштрениости у првим годинама овог века. Решење које се тада добило није било на корист радног света, већ разорних сила које су злоупотребиле радни свет као средство за своју рушилачку борбу.“ (...) „У решавању овога питања настало је кобно лутање на штету радног света, државе и народа. Отуда су се низали јаки потреси у целој Европи. Уместо да се реши то питање у корист радника, оно је решено у корист демагога, како оних на власти тако и оних који су представљали раднике. Сетимо се само шта је било у Француској за време владавине Народног фронта и Блумовог изума: четрдесеточасовне радне недеље, радне недеље од само 5 дана! Ви знате жалосни свршетак овог лудог подухвата: расуло на свим странама, нерад радника, растројство свих предузећа, огроман број незапослених и најзад као природна последица и слом француске државе. За то време на другој страни, национал-социјалистичка Немачка не само да је

одржала осмочасовни рад, него је продужила радно време за два часа. Али је зато у социјалном погледу за радника учињено све што је било могуће да се његов положај поправи. На темељима таквог рада заснована је данашња моћ Немачке у свету и створени су предуслови за њене победе у рату.“ [19, стр. 66]

При том је дао чврсто обећање да ће Српска заједница рада, баш као што то чине сличне организације у Италији и Немачкој, обезбедити раднику висок степен социјалне сигурности, а послодавцима мирну и несметану производњу без сукоба и штрајкова као у либералним демократијама, па самим тим и могућност да рад буде частан и у усмерен на опште добро, да буде у служби српског народа односно целе народне заједнице. „Ја вам јамчим да ће све наше силе бити уложене да ви, добри и честити српски радници, дођете до свог права, да рад у Новој Србији добије достојно место, а ви да будете обезбеђени од сваке могуће експлоатације било од стране капитала, било од несавесне управе, било од државе.“ [19, стр. 66]

На прву годишњицу оснивања Српске заједнице рада, 6. марта 1943. године, Недић је констатовао да је Српска заједница рада показала добре резултате. Као аргумент за такву тврдњу навео је чињеницу да су радници постали равноправни у српској државној заједници, а да су равноправни, доказ је што нису сами. Обећао је да од сада имају заштиту и од друштва и од државе. Да имају заштиту од друштва, доказ је што су сви, и послодавци и радници, овде заједно, а доказ да имају заштиту од државе³⁸ јесте то што је и он, Недић, међу њима: „Ми ћемо вам дати радничке домове и радничке болнице, кооперативе, задруге итд., јер ви радите послове на обнови Мајке Србије и морате живети као људи. (...) Гледајући право у очи будућности, ми сви треба да се постарамо да заведемо нови поредак и државни и друштвени у Србији, који ће да гарантује праву социјалну правду, јер Србија је мати свију нас, јер смо сви ми браћа, у њој не сме бити ни повлашћених ни подјармљених. Каква би то била српска држава, та наша нова Србија у којој би брат експлоатисао брата, у којој би један живео бесно, док други не би имао хлеба? То у новој Србији не може и не сме да буде. Она мора да буде мати за сву своју децу“.

[19, стр. 124]

И фашизам и национал-социјализам су били огорчени противници сваког интернационализма и сваке идеје о наднационалним организацијама и интеграцијама. Били су против грађанско-буржоаског друштва односно либералних демократија јер је оно дозвољавало принцип *laissez faire*, односно слободно кретање

капитала. Како је капитал по својој суштини интернационалан, а интереси његових власника оличени једино у максимизирању профита, то су ти интереси у одређеној фази превазилазили националне оквире. Сви облици интернационализма и сељење капитала из државе, по уверењу и фашиста и национал-социјалиста, не само да су слабили привреду, него су, што је њима било много важније, дерогирали националну сувереност и слабили традицију, веру, националне обичаје и самим тим и осећање патриотизма. Индивидуални интереси појединца не могу бити изнад интереса нације – била је главна крилатица и фашизма и националног социјализма. Стога је, као у Италији и Немачкој, и у Недићевој Србији као лажна и штетна одбацивана демократска идеја о једнакости и политичким и људским правима, настала у просветитељском 18. веку и у Француској револуцији, која је, по нацифашистичким теретичарима, довела до духовног слома прво француског, а потом и осталих европских народа. Уместо тога у први план је истицана *органска* веза између породице и друштва односно државе. Породици, традицији и вери као основи духовности народа даван је апсолутни приоритет, из чега су „једино могле произаћи дужности, а тек на основу извршавања дужности могла су произаћи и права појединца“. [28, стр. 2]³⁹

Да би ту органску везу ојачао, Недић је одлучио да поред решења „радничког питања“ спроведе нову организацију српског сељаштва која ће водити стварању српске сељачке државе, с обзиром на то да су сељаци чинили огромну већину становништва. [24, стр. 45] У разговору са сељацима крушевачког округа, које је 12. децембра 1942. примио у Београду, најавио је, а лист *Ново време* од 13. децембра 1942. пренео, да ће „нова Србија морати да буде изграђена на српском народном задружном социјализму“.

У том смислу је поднео Меморандум окупаторским властима тврдећи да је сељаштво стуб даљег просперитета Србије и том приликом указао да је „сељаштво највише помогло гушењу комунистичког устанка у Србији“. [1, стр. 35] У Меморандуму се опсежно разрађује концепт будуће српске државе засноване на сељаштву организованом на задружном принципу. Као потврду ове идеје он истиче да „сазнање да се тај циљ може постићи само помоћу оних метода које су својевремено примењене у Немачком Рајху и Италији у борби против међународног комунизма и свих осталих превратничких друштвених назора све више крчи себи пут и код нас Срба. Код та два народа зло је било надвладано духовним и физичким обухватањем народних маса у уске и моћне заједнице било корпоративног, као у Италији, било

национално-социјалистичког карактера као у Рајху. Српски народ је потпуно схватио значај како фашизма тако и националног социјализма и решен је да пође сличним путем пошто је тај пут једини на ком национални, политички и социјални живот може да буде спасен од слома и пропасти“. Мало даље у Меморандуму следе и ове Недићеве мисли, које капитализам виде као искључиву творевину Јевреја: „Србија би требало да буде изграђена на принципима сељачког народног социјализма, и насупрот јеврејском анархистичко-материјалистичком менталитету, Србима као и свим другим аријским народима својствен је природни расни инстинкт који сматра породицу, народ и државу као највише духовне и материјалне вредности, без којих европска култура – како у прошлости тако и у будућности – не може се ни замислити. Српски народ у чијој је души најдубље укорењена идеја породице, кућне заједнице и државе као највиших творевина народног духа, увек је стављао вредност духа изнад вредности материје и осећао инстинктивно гнушање према марксизму у свим његовим облицима и одразима какви су комунизам и бољшевизам. Конструктивизам српског народног социјализма заснива се на крвним везама породице, кућне заједнице тј. задруге и рода. Задруга је породица проширена у временском и просторном смислу или породица која обухвата изванредан број генерација и све плодове њиховог рада, род, савез задруга повезаних међусобно истим пореклом. (...) Село је код Срба одувек био главни извор оних животних снага које су својим отицањем у градове шириле истинску народну културу. Природне породичне задруге које су очувале духовно јединство српскога народа треба и убудуће да образују главне темеље на којима треба да се гради што тешња повезаност сељака уз помоћ једне државне организације – која би одржавала слогу међу онима – и то јесте први предуслов како за сузбијање комунизма и иностране пропаганде, тако и за обнову саме Србије. Заштитник српског села треба да постане српска држава организована у духу овог нацрта“. [1, стр. 35-37]

Недић даље у истом документу детаљно образлаже своје ставове о културном односно друштвеном моделу који треба да следи у „Новој Србији укљученој у Нову Европу“, који је тобоже у складу са српском историјом и традицијом и који не само да се не противи друштвеним уређењима у Италији и Немачкој, него је, напротив, веома сагласан са њима: „Српска традиција је нераздвојно повезана са обичајима и традицијом преузетом од прадедова. Стога је она испуњена духовним јединством етике и религије, друштвеног старешинства и социјалне правде, насупрот неорганској

материјализацији сваког механизованог друштвеног поретка. На тим основама почива српска национална мисао која не произлази ни из каквог написаног устава или некаквог 'друштвеног договора', већ је духовно и телесно наслеђена с култом предака. У том је погледу патријархални дух српског заједништва умео да очува неизмењиве и увек праве принципе *ауторитета вође* (истакао З.М.) или старешине и поредак по рангу пратње или млађих чланова заједнице. Старешина породичне задруге – као и старешина села – сам руководи и сам доноси одлуке; али он сноси и читаву одговорност за вођење народне заједнице. Српски народ је прожет убеђењем да и држава нужно треба да буде изграђена на истим темељима, пошто сарадња у заједници искључује сваку класну мржњу; природни поредак по рангу чланова породице унутар једне заједнице искључује сваку експлоатацију слабијих; запослење сваког члана заједнице спасава државу од незапослености; ауторитарна власт Вође постаје несавладива препрека за све демагоге и проглашиваче једне лажне, западне, демократије као и за све неорганске и вештачки створене форме савременог јавног права где се вође бирају гласањем. То сазнање је код Срба још ојачано горким искуством у старој Југославији“. [1, стр. 37]

Инж. Радослав Веселиновић, Недићев министар пољопривреде, написао је крајем 1942. године чланак под насловом „Српски сељак у Новој Европи“, осврћући се на Недићев говор сељацима из Крушевца децембра 1942. о потреби нове организације српског сељака у борби против комунизма: „Овај разлог и руководи Немачку у настојањима да оспособи не само своје сељаштво већ и сељаштво целе нове Европе па и наше Србије. Шта она, Немачка, тражи од нашег сељака? Ништа више него да буде задовољан, спокојан и срећан на својој рођеној грудии. Али по старом поретку, који је владао у нашој земљи, сељак је и превише био занемарен да би могао бити задовољан. У новом поретку Европе сељак ће бити стуб сваке државе па и целог европског поретка“. [11, стр. 59]

Лазар Прокић је сматрао да без озбиљне реформе села и сељаштва нема озбиљнијег друштвеног напретка. Он такође наводи искуства немачког села и немачког сељака. Немачка, иако развијена индустријска земља, не запоставља своје село већ сељаштво сматра виталном снагом Немачке, па стога он сматра да би Србија која нема велику индустрију тим више морала радити на очувању сељачке традиције, породице и међусобне солидарности и једнакости која код Срба траје вековима. [24, стр. 46]

Фашизам и национал-социјализам у Италији и Немачкој имали су планску привреду и четворогодишње привредне планове.

Планска привреда је требало да обезбеди отклон од тржишних флукуација понуде и тражње и на тој основи поремећаја у привредном развоју. И Недићева Србија је следила такве узоре са свим специфичностима претежне сељачке привреде на задружној основи. У том циљу при Недићевој влади народног спаса формиран је *Савет за планску привреду* чији је основни задатак био да прати привредна кретања, утврди опште планове производње у пољопривреди и у оно мало индустрије која је у тешким окупационим околностима некако функционисала. Тих планова морали су се стриктно придржавати привредни субјекти, задруге и фабрике односно власници капитала. Савет је имао обавезу да влади представи годишњи извештај о свом раду као и о томе да ли су и у ком степену испуњени задаци постављени у годишњем плану. [19, стр. 34]

На трећем заседању Савета за планску привреду 16. октобра 1943. године Недић је, према извештају у *Новом времену* од 18. октобра 1943, задовољно констатовао да је планска привреда и у Италији и у Немачкој дала добре резултате и да је насупротив неким скептичним мишљењима у самој Србији она испунила задатак и у Србији. „Као што видите ми данас улазимо у трећу годину дириговане тј. планске привреде. Народна привреда у овом раздобљу учинила је један знатан успех. (...) Планска привреда дала је такве резултате да је нашем народу омогућила да преко главе пребаци и ону страховито неродну 1942. годину, а даће му могућности, као што каже министар Веселиновић, да и ову сушну 1943. годину преживи.“ [19, стр. 156]

Планска односно од стране државе диригована привреда требало је да обезбеди егалитарност у расподели друштвеног богатства и да спречи богаћење појединаца на рачун целине народа. „Она не дозвољава извесним редовима нашег друштва да се богате и да нагомилавају намирнице и сировине на штету економски слабијих. Осим тога планска привреда одговара једној најмодернијој потреби данашњице, сутрашњице и будућности, а то је што заступа социјалну правду. И ја вам ваистину кажем да ниједан будући поредак ни државни ни друштвени неће моћи остати у будућности ако нема здраву подлогу, ако нема здраву социјалну, привредну и моралну подлогу. Само то може да спасе народ, државу и човечанство“. [19, стр. 157]

Али државни интервенционизам оличен у диригованој привреди има, по Недићу, и ванекономски, такорећи морални квалитет јер хегемонизује народ и учи га патриотизму и родољубној солидарности.

„Господо, диригована привреда је некако прирасла нашој души и нашем срцу, јер све нас скупља у самоодбрани и самопомоћи, јер кроз њу видимо да смо људи, да смо сви браћа, да смо Срби (истакао З.М.). То је оно наше српско од искона: сви за једнога, један за све.“ [19, стр. 158]

Чињеница је да многе од економско-социјалних мера преузетих од фашизма и национал-социјализма, баш као ни оне из Српског цивилног/културног плана, нису до краја трансферисане у Србију. Главни разлог садржан је у чињеници да је дошло до војничког слома Италије и Немачке, а самим тим и фашизма и национал-социјализма као друштвено-економских пракси и да је време од три и по године окупације Србије (април 1941–октобар 1944) било прекратко да би се кључне социјалне и привредне реформе те врсте извршиле.

***

На крају ових излагања неопходно је нагласити кључну чињеницу да ни фашизам у Италији ни национални социјализам у Немачкој, као ни у осталим фашизираним европским државама, нису решили питање класне подвојености у сопственим друштвима упркос демагошки постављеним циљевима. Државни капитализам (који се у Немачкој еуфемистички називао „националним социјализмом“, а у Италији „корпоративизмом“), чак и кад се формално одређеним мерама супротставља појединачним крупним капиталистима, има историјски сличне особине са њима, које су резултат законитости сваког облика капитализма као друштвено-економског система (либералног, монополског или државног) – *експлоатацију рада од стране капитала по основу приватног власништва над средствима за производњу*. Социјалне мере фашистичке односно национал-социјалистичке државе, с обзиром на то да нису укинуле приватну својину већ су задржале капитал-однос, могу ту експлоатацију унеколико ублажити, али не и укинути.

С друге стране, треба направити јасну дистинкцију у односу фашизма и националног социјализма према капитализму у време док су били само политички покрети који стреме ка власти, од њиховог односа према капитализму када су ту власт освојили. У првом случају свој успон умногоме имају да захвале осиромашеној и обесправљеној радничкој класи и незадовољној ситној буржоазiji током Велике светске економске кризе, које су привукли себи својом пропагандом о тобожњем укидању

неправедног друштвено-економског система који угњетава и пауперизује широке народне масе и обећањима о социјалној правди у будућем друштву које ће они уредити кад дођу на власт. У другом пак случају, када је власт била освојена, да би је учврстили, и фашизам и национални социјализам ступају у савез са крупним капиталом сопствене нације који им, и сам заплашен револуционарним врењима у домаћем и међународном радничком покрету, а зарад очувања властитих класних интереса, даје пуну подршку. Међусобна условљеност политичке и друштвено-економске моћи генерисала је симбиозу фашизма односно национал-социјализма и крупног капитала и омогућила, с једне стране, очување приватног власништва и капитал-односа као таквог (макар и строго контролисаног у државно-националним оквирима) и са друге, историјско функционисање фашизма односно националног социјализма као политичког система.

Шта је, међутим, остало од обећања ових режима да ће изградити „боље и праведније“ друштво?

Одређеним државним мерама, пре свега увођењем јавних радова за изградњу путне и друге инфраструктуре, али и у другим привредним областима, и Италија и Немачка јесу значајно смањиле незапосленост, повећале обим индустријске производње. Рачуна се да је само у току прве године национал-социјалистичког режима у Немачкој посао добило око 2,2 милиона радника, па се број незапослених са 6.613.000, колико је износио на крају 1932. године, свео на 4.463.000 са даљом тенденцијом пада. [12, стр. 25]

Већ од 1934. године у Немачкој се уводи планска привреда. Хитлер је нарочиту пажњу поклањао развоју војне индустрије односно индустрије наоружања, упркос забранама које су следиле из Версајског мировног уговора, што је такође довело до значајног раста запослености и повећања личног стандарда радника. Како су национал-социјалистички теоретичари прогласили сељаштво за основну снагу Трећег Рајха, то је посебна пажња посвећена развоју пољопривреде како би с једне стране сељачки слој као „животна снага Немачке“ ојачао, а са друге држава не би зависила од увоза пољопривредних производа из других земаља. Увоз пољопривредних и многих индустријских производа је стриктно био ограничен високим царинским стопама, а немачком крупном капиталу дате су бројне концесије у виду смањења пореских обавеза и ограничавања раста радничких најамнина. Иако се раднички положај побољшао у односу на период економске кризе, пре свега захваљујући расту општег друштвеног стандарда (изградња радничких домова, друштвених одмаралишта, спортских

објеката, значајно финансирање националних културних и спор-тских институција, пропагандни рад на развоју спортског духа код омладине, државне мере мере здравствене и социјалне зашти-те и гарантовање плаћеног годишњег одмора за запослене и сли-чно), према неким подацима у периоду од 1933. до 1938. дошло је чак до реалног пада радничких надница за више од 10 процената, док је у истом периоду запажен раст профитне стопе који је масу капиталистичког профита од осам милиона рајхсмарака на крају 1932. подигао на 20 милиона 1938. године. [10, стр. 123] Ово се објашњава чињеницом да су нацисти успели да разним мерама принуде идеолошког карактера, попут обавезног рада за грађа-не од 20 до 50 година на изградњи „нове Немачке“, одрже цену радне снаге на нивоу из доба кризе или да је само минимално повећају, али да је радничка класа за исти новац, па чак и номи-нално увећан, могла 1938. да купи знатно мање животних арти-кала него 1933. године. Приватни капитал национал-социјализам не само да није укинуо него га је напротив стимулисао и био у симбиози са њим, како је то напред констатовано. Тако су велики капиталисти попут Крупа (Krupp), Тисена (Tüsen), Боша (Bosch), Месершмита (Messerschmit), Шафта (Schaft), Сименса (Siemens), Крауха (Krauch) заузимали су значајна места у „Генералном са-вету немачке привреде“, потпуно се потчињавајући политичко-идеолошкој моћи немачког нацизма, али умногоме одређујући његов не само друштвено-економски него и милитаристички ка-рактер. У овом потоњем се највише истицао крупни банкарски магнат Херман Јозеф Абс (Hermann Joseph Abs), који је заступао „најдрастичнију концепцију организовања и финансирања прив-реде према моделу рационално планираног рата“. [10, стр. 128]

И фашизам и национални социјализам су били заправо огле-дало капиталистичког друштвено-економског система кризно огољеног у тешким противуречностима сопственог бића. Покушај његовог „оздрављења“ деструкцијом свих либералних и демо-кратских вредности, његовом „национализацијом“ и спречава-њем сваке наднационалне структуре и интернационалне солидар-ности радника и људи уопште и милитаризацијом привреде и друштва, не само да није успео, него је довео човечанство до ка-тастрофе досад невиђених размера.

7.

Закључак

Фашизам и национални социјализам (нацизам), као идеологије и као праксе након Велике светске економске депресије (1929–1933), уживали су приличну популарност у Европи и у Краљевини Југославији, нарочито од средине тридесетих година. Криза либерално-демократског система је била огромна и многи интелектуалци и политичари су веровали да је он неодржив. Популизам, суверенизам и национализам била су три израза једне суштине која је глорификовала монолитност сопствене нације, неразушивост суверенитета и противљење било каквој наднационалној структури. Нација, породица, вера, традиција, патријархат – све су то елементи који су у разним варијацијама од земље до земље заузимали значајан јавни и медијски простор. Јачале су десничарске странке чак и у најзавијенијим земљама западне демократије попут Енглеске и САД.⁴⁰ Доласком на власт Милана Стојадиновића (1935) популарност Хитлерове Немачке у Југославији је порасла, а после његовог пада (1939) влада Драгише Цветковића је озбиљно разматрала опсежну социјално-економску реформу у духу италијанског корпоративизма, али је након окупације Србије Недићева квислиншка влада реформе у будућој Новој Европи више усмерила ка идејама које су долазиле из нацистичке Немачке. Исто је то чинила и усташка влада НДХ. То су биле идеје блиске моделу народне заједнице без сталеза (Volksgemeinschaft), у којој нема ни класних ни сталешких сукоба, нема страначких борби и цепања националног ткива, у којој су интереси појединца (капиталисте) подређени интересима нације, у којој владају национална слога, солидарност и социјална правда. Нација и национално су изнад свега, а Вођа је тај који најбоље разуме интересе нације. По мишљењу усташких власти у Независној Држави Хрватској, али готово идентично и

кругова око Недићеве квислиншке владе и самог Недића, овакав немачки модел највише одговара и хрватској и српској задружној традицији, патријархалним односима и чињеници да сељаштво бројно преовладава у односу на укупан број становника како у НДХ тако и у окупираној Србији. Стога је залагање и Павелића и Недића ишло у правцу стварања хрватске односно српске сељачке државе или, како су усташки теоретичари истицали, хрватског народног социјализма базираног на „стољетној традицији хрватског сељаштва“, а Недић је у Србији на врло сличан начин у својим иступањима заговарао народни социјализам са задружном основом, формиран на традицији моба, несебичне помоћи и солидарности.

Иако те идеје нису до краја реализоване у пракси, оне јасно показују смер којим су ишле и марионетска Независна Држава Хрватска и квислиншка Недићева влада у окупираној Србији.

Док за Павелића и његову НДХ такав смер никада и није био споран, у нашој историографији, нарочито најновијој, превладава мишљење да се Недић и његова „влада народног спаса“ нису кретали у том смеру. Овим радом смо, међутим, оповргли такав став и доказали да Недић и његова влада нису имали само улогу пуког отправљања послова на окупираној територији у циљу спасавања српског народа [13, стр. 20],⁴¹ већ да су озбиљно размишљали о томе да након рата и победе Немачке, у шта су дуго чврсто веровали, „нову Србију“ изграде као независну државу на основама национал-социјалистичке идеологије и праксе са извесним мањим специфичним разликама карактеристичним за српске прилике проузроковане историјом, културом и традицијом.

8.

Напомене

1. Нису сви националисти фашисти, али су сви фашисти националисти, јер кад се национализам раздвоји од универзалних моралних постулата (поштовање других народа и њихове културе и традиције) и постане *ексклузиван*, заснован на супериорности племена, расе и историјске традиције, и који функционише на начелима националне изузетности, постаје врло близак овим идеологијама. О томе је аутор ове монографије опширно писао у свом раду „Интерпретације теорија о национализму“.
2. Реч је о књизи Винћенца Мелетија (Vincenzo Meleti), *Wesen, Wollen, Wirken des Faschismus*, Berlin, 1935.
3. Гебелс је пун хвале за Мусолинијев режим и истиче како је италијанско искуство, ма како се прилике разликовале од оних у Немачкој, за немачки национал-социјалистички покрет било од изузетног значаја [6, стр. 34].
4. Тодор Куљић с правом сматра италијански фашизам типичним Сореловим наслеђем. Италијански систем корпоративизма, односно „наткласне“ организације које су назване корпорацијама, израстао је из Сореловог синдикализма. Тако је настао тип тзв. корпоративне државе, а заправо био је то класичан вид државног капитализма. [10, стр. 77-78]
5. У октобру 1938. године донети су у Италији расни закони по угледу на Немачку, али нису били стриктно спровођени. Италијански министар спољних послова гроф Галеацо Ћано (Galeazzo Ciano) у свом дневнику под датумом 3. децембар 1937. бележи: „Сматрам да нама није у рачуну да се у Италији размаше хајка против Жидова. Код нас то питање не постоји. Мало их је и, осим изузетака, добри су“. [4, стр. 43]

6. Мусолини се често јадао због тога и бацао кривицу на своје министре што нису у стању да од Италијана направе чврсте и ода-не војнике фашизма као што су немачки: „Ја немам материјала са којим бих радио. И Микеланђелу је био потребан мрамор да би исклесао своје кипове. Да је радио само са глином, био би остао прости лончар. Народ који је у току 16 вијекова слу-жио свима као наковањ не може у пар година постати чекић!“ [5, стр. 190]
7. Данас се термин „фашизам“ некритички користи како у ко-локвијалном тако и у политичком говору, у личним вербалним сукобима појединаца, за етикетање политичких противника, за стварну крајњу десницу као и за радикалну левицу. Таквом употребом се, свесно или не, овај појам банализује, а нељудске страхоте које су идеолози и фашизма и нацизма проузроковали човечанству на тај начин се маргинализују.
8. Антисемитизам као друштвена, економска и религиозна авер-зија постојао је од давнина у свим друштвима и свим епохама. Антисемитизам се у нацизму, међутим, јавља не као народна побуна, као неконтролисани излив беса који води спонтаним убиствима Јевреја и паљењу њихових кућа, него се све то води са савршеном организацијом државе и са модерном техником убијања (гасне коморе у логорима). Нацистички антисемити-зам се заснива на свесном гајењу мржње према Јеврејима, на индоктринацији читавог немачког народа у том правцу, и то на основици идеје о раси. Док је антисемитизам ранијих епоха био заснован на верским разликама и верској мржњи, и често је верском конверзијом локалне јеврејске заједнице у хришћан-ство бивао за извесно време примирен, а понекад и сасвим за-уостављен, антисемитизам немачких нациста, с обзиром на то да се заснивао на „чистоти германске крви“, онемогућавао је било какво измирење Јевреја са аријевском немачком нацио-налном заједницом.
9. Право на ширење Немачке, НСДАП и Хитлер су заснивали на старим германским теоријама о продору на исток и југоисток Ев-ропе, пре свега ка Русији и Средоземљу, као неопходном услову опстанка немачке државе и нације. Хитлер је знатно радикализо-вао ту теорију о животном простору (*Lebensraum*) коју је најпре изложио у свом делу *Mein Kampf* (Моја борба), а доцније и у својих тзв. „Пет књига“. Њу су даље детаљно разрадили идеоло-зи и теоретичари национал-социјализма, међу којима нарочито место заузима Алфред Розенберг својим делом „Мит двадесетог века“ (*Der Mythos des 20 Jahrhunderts*, München, 1936).

Читав програм Национал-социјалистичке радничке партије (НСДАП) у погледу таквог ширења Немачке преузет је из Хитлеровог списка објављеног 1928. године, познатог под насловом „Hitlers zweites Buch“ (Друга Хитлерова књига), где се детаљније разрађује ова теорија. Експанзивне тежње Трећег Рајха биле су такође и својеврстан одговор на резултате Мировне конференције 1919. у Версају, када је Немачка као поражена сила у рату изгубила део својих територија (Алзас, Лотарингија) као и прекоморске колоније. Већ у првом програму нацистичке партије из 1920. године затражено је поништавање Версајског уговора и истакнут захтев за враћање одузетих територија. У више својих говора Хитлер је наглашавао „неправедност Версајског уговора о миру“ и потребу његове „хитне ревизије“. Говор који је поводом седмогодишњице доласка на власт одржао у Берлину 30. јануара 1940. године то експлицитно потврђује: „Ми сви добро знамо шта западне демократије хоће. Ми смо препознали њихов циљ: вратити Немачку назад у 1648. годину! (бучно негодовање у сали). Али Средња Европа броји 80 милиона Немаца. Њима је потребан ваздух! Они имају право да слободно и дубоко дишу! Триста година су се гушили! (...) Сада је 140 Немаца згурано на један квадратни километар! (...) Ми тражимо ваздух за 80 милиона Немаца! Не права за неку странку или покрет!“ (*френтичан аплауз*). (Извор: You tube, *Die Deutsche Wochenschau*, 7 February 1940, филмски запис, приступљено 15. 4. 2018).

10. Немачка је спадала у ред земаља у којима су негативне последице светске економске кризе биле најснажније и које су у исто време имале најмање могућности да се у ослонцу на колонијалне поседе, широка ваневропска тржишта, богате природне изворе јефтиних сировина и још јефтиније радне снаге извуку из привредних тешкоћа. Тако је, на пример, укупан обим индустријске производње у свету у једној од најтежих година током кризе, 1932. износио 75 одсто светске производње у односу на 1928. годину, док је у Немачкој тај однос у индустријској производњи износио само 54 одсто. Услед толиког пада производње створена је огромна незапосленост („резервна армија рада“), па је ту кризу и незадовољство широких народних маса Хитлерова Национал-социјалистичка радничка партија (НСДАП) умешно користила у борби за освајање власти.
11. О овоме је аутор писао у свом раду „Интерпретације теорија о национализму“ који се наводи у списку литературе. Иначе,

кад се изузму Италија и Немачка које су, иако у политичком и економском погледу припадају Западу, имале етнички тип национализма (Италија 1922–1943, Немачка 1933–1945), Исток је свакако типичнији пример доминације етничког уместо грађанског национализма. На Истоку, у многим балканским државицама, све до почетка XX века на сцени је турска владавина, влада економска и културна заосталост, не постоји средња класа као на Западу која је тамо генерисала друштвене промене, већ уски круг феудалне аристократије, углавном туђинске, насупрот широким сиромашним и обесправљеним народним масама. Будући да је процес националног освећења каснио за оним на Западу, као и да је укупна друштвено-економска основа била савим другачија, били су фактори који су пресудно утицали на динамику настанка нација и природу источноевропског национализма. Не треба сметнути са ума ни чињеницу да се цивилизацијски срамно ропство људи тврдоглаво одржавало у царској Русији све до Октобарске социјалистичке револуције 1917. године упркос царском указу из 1865. о формалном укидању кметства. У земљама које су биле под турском влашћу, пак, владала је огромна жеља за националним ослобођењем. Ту је етничко и верско увек ишло испред политичког, љубоморно се од туђина чувала сопствена култура и религија и мало је остајало простора не само за развој унутрашњих демократских односа, него и за подстицање индивидуалних креативних капацитета који би могли та сиромашна друштва да привредно и културно уздигну. Зато данас у литератури о национализму влада скоро јединствен став да је грађански национализам окренут будућности, а источни, етнички тип национализма прошлости и митовима. Ова два типа национализма се радикално разликују зато што се углавном ослањају на две оштро супротстављене идејно-филозофске традиције: грађански на ренесансу и просветитељство (рационализам), а етнички на романтизам. [15, стр. 5]

12. Поменимо само неке европске десничарске партије и политичке групације које су тридесетих година подржавале Хитлера: белгијски Рексисти, фински Лапо-покрет, британска Фашистичка унија, шпанска Фаланга, мађарски Стреласти крстови, румунска Гвоздена гарда, Руска фашистичка партија Константина Рожђајевског, усташе Анте Павелића, Збор Димитрија Љотића у Краљевини Југославији и други.
13. „Нисам вриједан да свечано говорим о Адолфу Хитлеру, а ни његов живот и дјело не позивају на исказивање сентименталних

осјећаја. Био је ратник, ратник за човјечанство и проповједник еванђеља о правима свих народа. Представљао је појаву реформатора највишег ступња, а повијесна му је судба била да је морао дјеловати у времену најбеспримјереније суровости која га је на крају оборила. Тако би обичан Западноуโรปљанин требао гледати на Адолфа Хитлера, а ми, његови блиски присташе, приклањамо главе пред његовом смрћу.“

Чланак Кнута Хамсуна, нека врста посмртног омажа Адолфу Хитлеру који је 30. априла 1945. извршио самоубиство у Берлину, изашао је у понедељак 7. маја 1945. у дневним новинама „Aftenposten“ у Ослу, један дан пре завршетка Другог светског рата. Наведено према <https://www.jergovic.com/subotnjamatineja/knut-hamsun-genij-u-hulji-2/>, приступљено 10. 3. 2019.

14. Контроверзни пакт о „вечном пријатељству и ненападању“ између Немачке и СССР-а имао је своју прагматичну функцију за обе земље. Био је инициран од стране Немачке која је желела да избегне сукоб са великим источним суседом због предстојећег напада на Пољску, штавише, СССР-у је понуђено да заједнички поделе ову државу, што је доцније и реализовано. СССР је са своје стране у пакт о пријатељству и ненападању ушао са циљем да што је могуће више одгоди иначе неминовни сукоб са Немачком јер је у том моменту био војнички недовољно спреман за рат. Колико је Хитлеру стало да се у случају рата са западним силама обезбеди са Истока, сведочи и депеша која је претходила Рибентроповој посети Москви и потписивању пакта. Значај депеше се огледа у њеном садржају у којем се изражава мишљење како су се идеолошке разлике између Хитлерове Немачке и СССР-а битно смањиле нарочито након Стаљиновог одустајања од теорије светске социјалистичке револуције и његовог окретања изградњи социјализма у једној земљи. Рибентропу је ово било довољно да се позове на сличност двеју држава које „граде социјализам унутар својих граница“. Стога се овде наводи депеша у целини.

„Depeša ministra spoljnih poslova Rajha nemačkom ambasadoru u Moskvi grofu fon Šulenburgu od 14. avgusta 1939.

Otišlo iz Berlina 14.8.1939 u 22h i 53 min.

Stiglo u Moskvu 15.8.1939. u 04h 40 min. Najhitnije, strogo poverljivo

G. ambasadoru lično

Molim Vas da posjetite gospodina Molotova i da mu saopćite ovo:

1. Suprotnost u nazorima između nacionalsocijalističke Njemačke i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika bila je u proteklim godinama jedini razlog što su se Njemačka i SSSR razdvojili u dva suprotna i neprijateljska tabora. Razvitak u novije vrijeme pokazuje da različni nazori ne samo da ne isključuju razuman odnos između obiju država i uspostavu nove, dobre suradnje, već su se ti nazori od nedavna znatno približili jedan drugome. Period vanjskopolitičkog suparništva mogao bi stoga da bude završen jednom za svagda, a put u novu budućnost obiju zemalja slobodan.

2. Ne postoje stvarne suprotnosti interesa između Njemačke i SSSR. Životni prostori SSSR-a i Njemačke se dodiruju, ali ne zasijecaju jedan u drugog u njihovim prirodnim potrebama. Time je unaprijed uklonjen svaki razlog agresivnim tendencijama. Njemačka nema nikakove agresivne tendencije prema SSSR-u. Vlada Reicha je mišljenja, da između Baltičkog i Crnog mora ne postoji pitanje koje se ne bi moglo riješiti na zadovoljstvo obiju zemalja. Ovamo spadaju pitanja kao: Baltičko more, Baltičke države, Poljska, jugoistočna pitanja itd. Politička suradnja obiju država u tom smislu mogla bi biti samo od koristi. To se može primijeniti i na njemačku i na sovjetsku privredu koje se nadopunjuju u svakom pravcu.

3. Nema nikakove sumnje da je njemačko-sovjetska politika stigla danas do historijske prekretnice. Političke odluke koje treba uskoro donijeti u Berlinu i Moskvi, bit će od odlučujućeg značenja za oblikovanje odnosa između njemačkog naroda i naroda SSSR-a kroz generacije. O njima će ovisiti da li će oba naroda jednoga dana ponovno bez važnijeg razloga ukrstiti oružje, ili će ponovno doći u prijateljski odnos. Obema zemljama bilo je uvijek dobro dok su prijatelji, a loše, dok su bili neprijatelji.

4. Istina je da Njemačka i SSSR, zbog dugogodišnjeg suparništva u nazorima stoje s nepovjermjem jedna prema drugoj. Treba ukloniti mnogo nakupljenog krša. Ali treba ustanoviti da ni tokom ovog vremena nikada nije nestajalo prirodene simpatije Nijemaca za sve rusko. Na ovome može politika obiju zemalja započeti s novom izgradnjom.

5. Vlada Reicha i sovjetska vlada moraju prema svim iskustvima računati s time da su kapitalističke zapadne demokracije nepomirljivi neprijatelji kako nacionalsocijalističke Njemačke tako Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika. One danas

putem sklapanja vojnih paktova pokušavaju nahuškati SSSR u rat protiv Njemačke. Godine 1914. ova politika imala je loših posljedica za Rusiju. U neophodnom je interesu obiju zemalja, da izbjegnju komadanje Njemačke i SSSR-a za interese zapadnih demokracija.

6. Engleskom politikom izazvano zaoštavanje njemačko-poljskih odnosa kao i englesko ratno huškanje i s time povezana nastojanja za sklapanjem paktova, zahtijevaju brzo raščišćavanje njemačko-sovjetskih odnosa. Inače bi stvari bez njemačkog uščešća mogle poći takvim pravcem, koji bi obema vladama presjekao mogućnost uspostavljanja njemačko-sovjetskog prijateljstva i u danom slučaju zajedničkog raščišćavanja i teritorijalnih pitanja u Istočnoj Evropi. Rukovodstvo obiju zemalja ne bi trebalo puštati da stvari idu svojim tokom nego zahvatiti u njih u pravo vrijeme. Bilo bi sudbonosno kad bi, zbog obostranog nepoznavanja shvaćanja i namjera, oba naroda bila definitivno razdvojena. I kod sovjetske vlade postoji, kako nam je rečeno, želja za raščišćavanjem njemačko-sovjetskih odnosa. Budući da prema dosadašnjim iskustvima ovo raščišćavanje može uslijediti samo polagano uobičajenim diplomatskim kanalima, pripravan je gospodin ministar vanjskih poslova Reicha doći na jedan kratak posjet u Moskvu, da u Führerovo ime izloži gospodinu Staljinu Führerova shvaćanja. Samo ovakovim direktnim razgovorom može po mišljenju ministra vanskih poslova Reicha doći do promjene i neće na taj način biti nemoguće postaviti temelj konačnom sređivanju njemačko-ruskih odnosa.

Dodatak: Molim da se ove instrukcije ne daju gospodinu Molotovu pismeno, nego pročitaju doslovno. Polazem važnost da ove instrukcije stignu do gospodina Staljina što točnije i opunomoćujem Vas ovime, da u datom slučaju, po mom nalogu, tražite naknadno od gospodina Molotova audijenciju kod gospodina Staljina. Uz razgovor s Molotovom, bio bi jedan opširan razgovor sa Staljinom pretpostavka za moj posjet.

Ribbentrop“ [30, стр. 79-80]

15. Навешћемо само неке од најпознатијих: Димитрије Љотић, Владимир Велмар Јанковић, Бранимир Малеш, Ђоко Слијепчевић, Николај Велимировић, Милош Црњански, Владимир Вујић, Светислав Стефановић, Љубомир Мићић, Димитрије Најдановић, Велибор Јонић, Мирослав Спалајковић и други.
16. На пример, на збору у Петровграду (данашњи Зрењанин) дана 28. новембра 1938. године очи последњих парламентарних

избора у Краљевини Југославији одржаних 11. децембра. (уп. You Tube Falcon Bgd kanal, приступљено 17. 9. 2019).

17. У окружници усташког министарства спољних послова од 27. маја 1943. године упућеној појединим посланствима НДХ у иностранству, стоји: „U diplomatskim odnosima nalazi se naša država sa sliedećim državama koje su nas priznale de iure: 1. Madžarska, 10. travnja 1941., izjava NJ.K.V. Regenta Horthya objavljena hrvatskoj državnoj vladi; 2. Njemačka, 15. travnja 1941., brzojav Führera Poglavniku; 3. Italija, 15. travnja 1941., brzojav Ducea Poglavniku; 4. Slovačka, 15. travnja 1941., odluka slovačke vlade potvrđena brzojavom predsednika Slovačke Republike upravljenog na Poglavnika; 5. Bugarska, 21. travnja 1941., brzojav NJ.V. Kralja Borisa Poglavniku; 6. Rumunjska, 8. svibnja 1941., brzojav generala Antonescua Poglavniku; 7. Španjolska, 27. lipnja 1941., brzojav ministra vanjskih poslova Španjolske ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske; 8. Finska, 2. srpnja 1941., nota finskog ministra vanjskih poslova Hrvatskoj državnoj vladi, 9. Danska, 10. srpnja 1941., pismo ministra vanjskih poslova Danske ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske; 10. Japan, 7. lipnja 1941., brzojav ministra vanjskih poslova Japana Poglavniku; 11. Nacionalna vlada u Nankingu, 5. srpnja 1941., pismo ministra vanjskih poslova Nankinga ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske; 12. Mandžukuo, 2. kolovoza 1941., brzojav ministra-predsjednika Poglavniku i 13. Thailand, 27. travnja 1943., brzojav ministra vanjskih poslova Thailanda ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske“ (Војни Архив, НДХ, кут. 306, бр. пер. 17/5-2).
18. Више о томе видети у раду аутора ове монографије *НДХ и Недићева Србија – сличности и разлике*, где се јасно и прецизно термилошки и суштински дефинишу односно разграничавају с једне стране Независна Држава Хрватска као марионетска држава и са друге Србија као окупирано војно подручје под командом немачког заповедника.
19. Из књиге Данијела Црљена, која се наводи у списку литературе, читаоцима се презентује свих 17 начелних тачака усташког покрета:

„Načela hrvatskog ustaškog pokreta

I. Hrvatski narod jest samosvojna narodna (etnička) jedinica.
On je narod sam po sebi, te u narodnosnom smislu nije istovjetan ni s jednim drugim narodom, niti je dio ili pleme bilo kojega drugoga naroda.

II. Hrvatski narod ima svoje izvorno povijesno ime Hrvat, pod kojim se je pojavio u davno povijesno doba, pod kojim je prije 1400 godina došao u današnju svoju postojbinu, te pod kojim živi sve do danas. Toga imena ne može i ne smije zamijeniti nikakvo drugo ime.

III. Svoju današnju postojbinu učinio je hrvatski narod već u pradavna vremena svojom domovinom, u njoj se trajno nastanio, s njome srastao i dao joj izvorno i naravno ime Hrvatska. To ime ne može se i ne smije se zamijeniti ni s jednim drugim imenom.

IV. Zemlja, koju je u pradavno doba hrvatski narod zaposjeo, te koja je postala njegovom domovinom, prostire se na više pokrajina, koje su posebna pokrajinska imena imale dijelom još prije dolaska Hrvata, a druga su pokrajinska imena nastala poslije, nu sve te pokrajine sačinjavaju jednu jedinstvenu domovinu Hrvatsku, te nitko nema prava, da bilo koju od tih pokrajina svojata za sebe.

V. Hrvatski je narod u svoju domovinu Hrvatsku došao kao potpuno slobodan narod, i to u vrijeme seobe naroda vlastitom pobudom, te je tu zemlju osvojio i svojom za uvijek učinio.

VI. Hrvatski je narod u svoju domovinu Hrvatsku došao potpuno izgrađen (organiziran) ne samo obiteljski, nego i vojnički, te je odmah po dolasku osnovao svoju vlastitu državu sa svima obilježjima državnosti.

VII. Svoju vlastitu državu Hrvatsku osnovanu već onda, kada su mnogi drugi narodi živjeli još potpuno nesređeni (neorganizirani), hrvatski je narod održao kroz sve vijekove pa do konca svjetskoga rata, a nije je se kao ni prava na nju nikada, pa ni koncem svjetskog rata, bilo kojim činom ili bilo kojom zakonitom odlukom odrekao, ili to svoje pravo na koga drugoga prenio. Tek mu je koncem svjetskoga rata tuđinska sila spriječila, da dalje vrši svoja vrhovnička (suverena) prava u vlastitoj svojoj državi Hrvatskoj.

VIII. Hrvatski narod imade pravo svoju vrhovničku (suverenu) vlast u svojoj vlastitoj Državi Hrvatskoj na cijelom svome narodnom i povijesnom području oživotvoriti, t. j. svoju potpuno samostalnu i Nezavisnu Državu opet uspostaviti. Tu uspostavu imade pravo izvršiti svim sredstvima, pa i silom oružja. Hrvatski narod ne vežu nikakve međunarodne niti državnopravne obaveze iz sadašnjosti, niti iz prošlosti, koje nisu u potpunoj suglasnosti sa ovim načelima, niti će se na takove u svojoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj obazirati.

IX. Hrvatski narod ima pravo na sreću i blagostanje kao cjelina, a isto tako pravo ima i svaki pojedini Hrvat, kao član te cjeline. Ta sreća i blagostanje mogu se oživotvoriti i ostvariti za narod kao cjelinu i za pojedince kao članove cjeline, jedino u posve samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koja ne može i ne smije biti sastavnim dijelom u ni jednom obliku ni jedne druge države ili bilo kakove ine državne tvorevine.

X. Hrvatski narod ima svoje vrhovničko pravo (suverenitet) po kome on jedini ima vladati u svojoj državi i upravljati sa svim svojim državnim i narodnim poslovima.

XI. U hrvatskim narodnim i državnim poslovima u samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskoga naroda, te isto tako ne smije o sudbini hrvatskoga naroda i Hrvatske Države odlučivati ni jedan strani narod, ni država.

XII. Seljaštvo je temelj i izvor svakoga života, ono samo po sebi i sačinjava hrvatski narod, te je kao takovo nosilac i vršilac svake državne vlasti u Hrvatskoj Državi. I kraj toga svi staleži hrvatskoga naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu, budući i ostali staleži u hrvatskom narodu, kojih su članovi pripadnici hrvatske krvi, imaju ne samo svoj korijen i podrijetlo, nego i trajnu obiteljsku vezu sa selom. Tko u Hrvatskoj ne potječe iz seljačke obitelji, taj u 90 slučajeva od stotine nije hrvatskoga podrijetla, ni krvi, već je doseljeni stranac.

XIII. Sva tvarna (materijalna) i duhovna dobra u Hrvatskoj Državi vlasništvo su naroda, te je on jedini vlastan s njima raspolagati i s njima se koristiti. Prirodna bogatstva hrvatske Domovine, napose njezine šume i rude, ne mogu biti predmetom privatne trgovine. Zemlja može biti vlasništvo samo onoga, koji je obrađuje sam sa svojom obitelji, t. j. seljaka.

XIV. Temelj svake vrijednosti jest samo rad, a temelj svakog prava jest dužnost. Stoga u Hrvatskoj Državi rad označuje stupanj vrijednosti svakoga pojedinca i ima predstavljati temelj cjelokupnoga narodnog blagostanja. Nitko ne može imati nikakvih posebnih prava, nego samo dužnosti prema narodu i državi, koje jedino daju svakome pravo na osigurani život.

XV. Vršenje svih javnih dužnosti (funkcija) vezano je na odgovornost. Svatko, tko u ime naroda ili Države vrši javne poslove bilo kakove vrsti, odgovara sa svojim dobrom i sa svojim životom za sva djela i propuste. Nu dužnost i odgovornost prema cjelini imadu biti temeljem svake djelatnosti u posebničkom (privatnome) životu svakog pojedinca, člana hrvatskoga naroda.

XVI. Težište čudoredne (moralne) snage hrvatskoga naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu, njegove gospodarske snage u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu i prokušanim vojnim vrlinama. Prosvjetni i kulturni napredak hrvatskoga naroda temelji se na prirodnoj narodnoj darovitosti i prokušanoj sposobnosti na polju nauke, znanosti i prosvjete. Veleobrt, obrt, kućno rukotvorstvo i trgovina imaju biti ruka pomoćnica u sveukupnom seljačkom i općem narodnom gospodarstvu. Te grane života imaju biti polje časnoga rada, te vrelo dostojnoga života, a ne sredstvo gomilanja narodne imovine u rukama glavničara (kapitalista).

XVII. Skladno gajenje, promicanje i usavršivanje svih narodnih vrлина i grana narodnog života, zadaća je svih pregnuća javnoga rada i državne vlasti kao takove, jer one daju potpuno jamstvo opstanka, vjekovnog bivstvovanja i blagostanja sadašnjih i budućih pokoljenja cjelokupnog hrvatskog naroda, te opstojnosti i sigurnosti Nezavisne Države Hrvatske.

Na ovim načelima temelji Hrvatski ustaški pokret svoj rad i borbu, te kroči otvoreno i odvažno naprijed k cilju, t. j. k potpunom oslobođenju hrvatskoga naroda i uspostavi samostalne i Nezavisne Države Hrvatske.

Dano u Glavnom ustaškom stanu dana 1. lipnja godine 1933.

Ustaški Poglavnik: dr. Ante Pavelić, v. r.“ [3, стр. 20]

20. „Независна Држава Хрватска је тоталитарна држава јер удружује, повезује и управља свим изворима народних снага, духовних и стварних, јер преузима на себе потпуну, тоталну бригу за све слојеве народа у свим њиховим животним потребама. Она није установа која музе народ да би њу онда могли мусти они који њом управљају као што се то догађа под демократским режимима. Она у својим рукама сједињује сва народна добра само зато да би их могла једнако свима подијелити. Она је тоталитарна јер тежи да све надзире, води, управља и уређује. Она је тоталитарна јер се једнако брине да дијете иде у школу, да сељак добије сјеме, да мајка може безбрижно рађати, да радник буде осигуран у послу, да старац у миру проведе последње дане. Она је тоталитарна јер не да никоме красти и пљачкати народно богатство. Она је тоталитарна јер тежи ставити у службу опћих народних пробитака живот и рад сваког појединца.“ [3, стр. 113]
21. Иако је пре рата важио за несумњиво даровитог књижевника и есејисту и релативно умереног политичара који је, упркос

приступању усташком покрету већ од 1929. године, сарађивао не само са Мачековом Хрватском сељачком странком него и са српским припадницима некадашње Хрватско-српске коалиције (Дуда Бошковић, Душан Кецмановић, Сава Косановић) и био један од учесника тзв. „Загребачких пунктација“ 1933. године у којима је захтевана децентрализација и демократизација власти у Краљевини Југославији, Миле Будак је својим антисрпским и антисемитским ставовима на почетку рата и формирања НДХ постао озлоглашен као усташки челник који је уз Павелића најодговорнији за страшне злочине које су усташе починиле у НДХ. Ухваћен од стране нових југословенских власти 18. маја 1945, осуђен је на смрт од стране Војног суда у Загребу и егзекутиран у Максимиру 7. јуна 1945. године.

22. „Хрватска ће бити изграђена на социјалистичким начелима: усташка ће бити политички, а друштвено ће бити уређена тако да буду заштићени интереси циелог хрватског народа.“ [27, стр. 75]
23. Дана 25. новембра 1941. године у Загребу је основан „Главни Савез сталишких и других постројби у оквиру усташког ослободилачког покрета“. Циљ тог савеза је био да окупи и под заједничким вођством да реорганизује постојеће радничке, сељачке, занатске, индустријске и друге субјекте и да изврши њихову едукацију у духу Усташких начела. Намера је била да се ова организација постепено претвори у „Хрватску заједницу рада“, што је убрзо и постала (баш као што је у Недићевој Србији почетком 1942. настала „Српска заједница рада“). Ова заједница као свој циљ је прокламовала изградњу новог схватања о раду и улози рада ради оптималног остварења интереса „народне заједнице“ односно хрватског народа. Празник ове организације али и званични државни празник НДХ је био Први мај, као и у Немачкој. Хрватска заједница рада је уосталом и основана на сличним принципима као и Немачки фронт рада.
24. Дух органицистичке теорије провејава из следећих Зајцових речи: „Сукладно новом поредку само друштво односно народ односно држава, слично је бићу којег сваки дио има важну улогу. Као што се човечје тиело састоји од органа од којих сваки имаде своју важну животну функцију и човјек престаје бити подпун и за живот у пунини способан, ако затаји и један и најмањи орган. Исто тако друштво није здраво ако правилно не дјелују сви његови органи“. [27, стр. 48]

25. Не само Зајц. И Данијел Црљен, високи функционер усташке власти и публициста у својој детаљној разради *Усташких начела* сматра исто: „Народ је све, појединци нису ништа у успоредби с народом“. [3, стр. 111]
26. И Црљен има исто схватање о западним демократским друштвима: „Присташе либерализма у свим гранама јавнога живота и на свим подручјима рада били су за потпуну слободу појединца који се у свом подузетничком дјеловању није морао обазирати ни на друге појединце око себе ни на цјелину народа. Себичност и саможивост биле су главне особине либералног друштва односно демократија“. [3, стр. 112]
27. Хитлер је на самом почетку своје владавине у свом говору пред радницима у Келну 1933. године недвосмислено изјавио: „Неће нама управљати Држава, већ наш Покрет. Ми смо Држава!“ Овде Зајц само понавља ту стару нацистичку мисао да државу треба ставити под контролу национал-социјалистичког покрета, у хрватском случају усташког, а да никако не сме бити обрнуто.
28. Осим Зајца, то исто сматра и већ помињани Црљен: „Здрави друштвени погледи представљају темељне основе Нове Европе. Њихови су носиоци најбољи, најсвијеснији и најпожртвованији синови сваког народа. (...) Посљедак побједe тих нових погледа је двојак: у првоме реду стављене су међе разудареном главничарству (капитализму) које је у свом последњем стадију представљало праву срамоту европске културе и уљудбе. Одузете су могућности огромним подuzeћима да се међусобно поткопавају и руше у безглавој утакмици око освајања тржишта и продавања својих производа. Оштро је сприечено расипање народних добара, којима су главничари баратали и располагали, као да народ не постоји. Стало се на пут сеоби огромног народног иметка (капитала) преко државних граница, прекинуто је са погубним начелом неограниченог власништва. Народни пробитци су први на реду и све што народ као заједница потребује, мора као заједница и посједовати“. [3, стр. 79]
29. Он даље изричито тврди како „савремени социализам није противан начелу приватнога власништва, јер је за њега приватно власништво природна властитост човјека, те има социјалну функцију. Савремени социализам није непријатељ села, јер у селу гледа биолошки темељ народа. Савремени социализам није противник позитивне религије јер она представља битну састојину културе“. [27, стр. 38]

30. Доносимо главне акценте из говора др Александра Зајца хрватским радницима у Бечу, 26. септембра 1943. године.

„Другови и другарице,

у вама поздрављам Хрватску рада, а то значи Хрватску будућности. Кад једном прохује ратни догођаји Хрватска ће имати своје долично мјесто у Новој Еуропи. Ви данас имате срећу проматрати што може учинити један народ који је чврсто повезан у једну заједницу. Такав народ може пркосити свим тешкоћама, јер посједује свиест о важности националне државе коју оциењују као највишу вредност. То је њемачки народ данас. И зато ваш боравак овдје у овој пријатељској земљи значи за вас добру школу од које ће читава Хрватска имати користи.

Кад наступи мир, требат ће очувати и ојачану државу уредити на темељу оних засада чији је смисао у превладавању онаквог духа који је владао у плутократској и демократској Еуропи. Узори за таква нова схваћања налазе се овдје у пријатељској Њемачкој, чији је велики вођа Адолф Хитлер одмах након Првог свјетског рата увидио да се Њемачка мора обновити на темељу социјалистичких начела, али која немају ничег заједничког са духом онаквог „социјализма“ који је марксизам носио на својим засадама. Тај социјализам изазивао је свуда сукобе међу припадницима *истог* народа, *исте* народне заједнице. Ово *исто* посебице подвлачим. Смисао јединствене народне заједнице био је марксизму посве стран. Он је ишао за слиепим изједначавањем људи мада се тому противи човјечја нарав. Човјек не жели бити стегнут у оквире једноличности, већ тежи испољавањима својих природних склоности и надарености.

У чему је дакле питање?

Оно је врло једноставно. Треба дати сваком припаднику народне заједнице могућност позитивног искоришћења његових природних склоности и надарености како би постао корисним чланом друштва. Треба се односити према човјеку не као осамљеном појединцу, већ као припаднику истог националног животног круга. А најсудбоноснија човјекова веза са другим човјеком очитује се кроз народну заједницу. Марксистички назови социјализам чинио је управо супротно, отргнуо је човјека од његове повезаности са народном заједницом и тиме га отргнуо и од његове изворне животне снаге.

Под утјецајем својих жидовских претходника, марксистички социјализам је желио уништити код људи управо осјећај према домовини, осјећај припадности властитом народу, уништити

смисао за народну заједницу, јер Жидови и немају домовине па немају ту врсту осјећаја.

Велико је дјело националног социализма у томе што је ослободио идеју социализма од таквих кривих гледања. **Национални социализам који се очитује управо у том што је национални и социјалистички, указао је на потребу упоредувања националног идеала са идеалима социализма, на потребу повезивања национализма са социјализмом** (подвлачење З.М.).

Другови сународњаци,

оно што је учинио национални социјализам у оквиру пријатељске нам Немачке, оно исто морамо и можемо остварити и ми Хрвати. Већ у старој хрватској задрузи, владао је ауторитет водства који представља безувјетну потребу за сваки конструктивни рад. У тој задрузи владали су ред, рад, једнакост, склад и поштење. У задругама је живио смисао за народну заједницу. Старе хрватске задруге су биле школе љубави за дом, обитељ, родни крај, домовину. На вредностима старих хрватских обитељских задруга очувао се кроз вијекове хрватски народ. Дух који је владао у задругама морамо очувати јер он чини школу за праву заједницу, тај дух морамо само применити на нове облике нашега времена, који појам заједнице проширује од дома и обитељи до домовине. Наша ће домовина тако представљати велику задругу у којој ће сватко заузети своје мјесто према способностима, у којој ће се поштивати старији и изкуснији и наравно водство односно вођа као оличење права и правде и бриге за целину народа. Тај социјализам ће онда бити наш изворни, хрватски социјализам“. [27, стр. 311]

31. О томе да ће Србија након Хитлерове победе у рату постати независна држава прикључена новом европском поретку Недић није сумњао ни тренутка: „Српски народ живи на Балкану и у Европи. Ту он мора да остане до краја своје историје. Он припада европском континенту, он припада Европи. Зато он мора да доведе своје интересе у склад са садашњом водећом државом Европе – Великим Немачким Рајхом. Никакве прекоморске ни преокеанске силе не могу изменити ове чињенице. Ми морамо саобразити наш будући живот у Новој Европи која се рађа под вођством силног Немачког Рајха“. [19, стр. 58]
32. Врло исцрпну студију о Српском цивилном/културном плану написао је др Александар Стојановић 2012. године. Видети списак литературе.

33. О овоме је било речи у раду аутора ове монографије „Фашизам и национал-социјализам као друштвена основа Недићеве Србије“, где је наведено поред осталог да су „Нови Срби“ „стварани“ од јула 1942, па све до краја Недићеве владе у јесен 1944. у Заводу за преваспитавање српске омладине у Смедеревској Паланци на најгрубљи начин: терорисањем, мучењима, изгладњивањем непослушних. По тврђењу преживелих „питомаца“ и објективних историчара, овај Завод је био практично логор опасан жицом и стражарским кулама и представљао је продужетак Бањичког логора јер су многи омладинци завршили прво у њему, а неки од њих и на стратишту у Јајинцима.
34. У једном свом говору радницима Недић јасно артикулише свој негативан став о пролетерском интернационалном социјализму и позива их под националну заставу: „Чујте: једино што од вас тражим, браћо радници и сестре раднице, јесте *да budete добри Срби и само Срби* (истакао З.М.), да све што радите, чините ради опстанка српског народа, његове будућности и ради тога да Србија и српски народ живе вечно. Повратите својим радом Србији ону стару славу, углед и поштовање у Новој Европи и целом свету“. [19, стр. 67]
35. Зарија Поповић у свом предавању „Стара српска задружност као основа идеологије Српске заједнице рада“ одржаном у Београду 1943. године на Коларчевом народном универзитету снажно подржава Недићеву визију изградње српског народног социјализма са задружном основом. [12, стр. 31]
36. „Досадашњи успеси генерала Недића познати су не само у нашој земљи, него и на страни. За даљи препорођај српског народа ти су успеси од пресудног значаја. (...) Сетимо се само не слике од прошлог лета кад се генерал Недић ставио на чело владе народног спаса. Србија је била на умору. Одједи наше народне трагедије раздирали су нам душу као звуци звона на погребу најмилијег нам бића. Гриже савести и сузе сливале су се у једну неизмерну реку народног очајања. Заставу коју је генерал Симовић онако срамно бацио у прашину генерал Недић је јуначки пригрлио и почео око ње окупљати Србе и са њима чистити земљу од страних злочинаца и домаћих изрода. Његови витешки појмови о части и образу наређивали су му да лојално испуњава своје дужности према окупаторским властима“. [28, стр. 6] У заносу похвала „глави која мисли на све“ Спалајковић не само да правда Недићеву колаборацију са окупатором него је назива и витешком!

37. Видели смо да је рад имао такав третман и у Независној Држави Хрватској.
38. Ово је још један непобитан доказ да су и Недић и цела влада, али и српска јавност, Недићеву Србију сматрали **државом**, иако она то формално није била, како је то у раду јасно и недвосмислено истакнуто.
39. Недић је често апеловао на раднике и сељацима да се чувају чак и саме примисли о интернационализму: „Још једно тражим од вас: да бежите од којекаквих интернационала. У интернационалама нема српског неба, нема српске љубави. Тамо је туђа експлоатација, тамо нема милосрђа за радника. Ово вам говорим као старешина Српске заједнице рада, као ваш брат, друг и пријатељ у име Мајке Србије коју знам да волите надасве“. [19, стр. 125]
40. Довољно је само поменути опште познато одушевљење енглеског краља Едварда VIII национал-социјализмом, његову скандалозну посету Хитлеру (1937), додуше након абдикације, упркос жестоком противљењу британске владе и самог краља Џорџа VI, као и јаку пронацистичку струју у енглеској десници тридесетих година, баш као и амерички Кју Клуц Клан и бројне друге десничарске организације у САД које су изазивале инциденте и расне сукобе величајући Хитлерову расну политику и заговарали тзв. „белу Америку“.
41. Да је Милан Недић био вазал немачке окупаторске власти, а не „српска мајка“, јасно је истакнуто у чланку аутора ове монографије објављеном у листу „Република“ децембра 2015. под насловом „Милан Недић није био 'српска мајка' него квислинг“.

9.

Литература

1. Борковић Милан, *Контрареволуција у Србији. Квислинска управа 1941–1944*, кп., Слобода, Београд, 1979.
2. Crljen Danijel, *Naš Poglavnik*, Nakladna knjižara Velebit, Zagreb, 1943.
3. Crljen Danijel, *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb, 1942.
4. Ciano Galeazzo, *Dnevnik I (1937–1938)*, NIP Zagreb, Zagreb, 1954.
5. Ciano Galeazzo, *Dnevnik II (1939–1943)*, NIP Zagreb, Zagreb, 1954.
6. Goebbels Joseph, *Der Faschismus und seine praktischen Ergebnisse*, Berlin, 1935.
7. *Hitlers zweites Buch, Ein Dokument aus dem Jahr 1928*, Stuttgart, 1928.
8. Клемперер Виктор, *Језик Трећег Рајха*, Танјуг, Београд, 2006.
9. Krizman Bogdan, *Ustaše i Treći Rajh*, knj. 1 i 2, Zagreb, 1983.
10. Куљић, Тодор, *Фашизам*, Полит, 1977.
11. Мартинов Златоје, *НДХ и Недићева Србија – сличности и разлике*, Орионарт/Савез антифашиста Србије, Београд, 2018.
12. Мартинов Златоје, „Фашизам и национал-социјализам као друштвена основа Недићеве Србије, *Политикон*, бр. 24, Нови Сад, децембар 2019.
13. Мартинов Златоје, „Милан Недић није био 'српска мајка' него квислинг“, *Република*, година XXVII, бр. 608-611, Београд, децембар 2015.
14. Мартинов Златоје, „Жртве и бројеви – скица за групни портрет заточеника логора Бањица“, *Република*, година XXV, бр. 540-541, јануар, 2013.
15. Мартинов Златоје, „Интерпретације теорија о национализму“, *Република*, година XIX, бр. 412-413, септембар 2007.

16. Митровић Андреј, *Време нетрпељивих. Политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Београд, 1974.
17. Meleti Vincenzo, *Wesen, Wollen, Wirken des Faschismus*, Berlin, 1935.
18. Недић Милан, *Начела српске сељачке задружне државе*, Београд: без ознаке издавача, 1943.
19. Недић Милан, *Моја реч Србима – говори Милана Ђ. Недића одржани у 1941–1944. год.* Београд: штампано у штампарији „Луча“, 1944.
20. Нолте Ернест, *Фашизам у својој епохи*. Просвета, Београд, 1990.
21. Павић, Радован, „Хитлерови говори 1922–1939–1943, прилог познавању геополитичких аспеката нацизма“, *Политичка мисао*, Вол. XXI (1984) бр. 4.
22. Петровић Ненад Ж. *Идеологија варварства – фашистичке и национал-социјалистичке идеје код интелектуалаца у Београду (1929–1941)*. Мостарт, Београд–Земун, 2015.
23. *Poglavnik govori Sv. 2*, Ured za promičbu Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1941.
24. Прокић Лазар, *Српска сељачка држава*, Београд: без ознаке издавача, 1943.
25. Reinhardt Fritz, *Die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Nachschlagewerk f. Geschäftsführer*, Berlin, 1927.
26. Rosenberg Alfred, *Der Mythos des 20 Jahrhunderts*, München, 1936.
27. Seitz Aleksandar, *Put do hrvatskog socializma*, Zagreb, 1943.
28. Спалајковић Мирослав, „Спасилац Србије у XX веку“, предговор у: *Моја реч Србима*, Београд: штампано у штампарији „Луча“, Београд, 1944.
29. Стојановић Александар, *Српски цивилни/културни план*, Институт за новију историју, Београд, 2012.
30. Steil Alfred, *Staljin pomagač Hitlera*, Službeni dokumenti o sovjetsko-njemačkim odnosima 1939–1941, Zagreb, 1951.

---

10. Индекс појмова и имена

Будак Миле

Велмар Јанковић Владимир
Веселиновић, инж. Радослав

Гебелс Јозеф

задружна сељачка држава
Зајц Александар

Јонић Велибор

комунизам
большевизам

Лењин Владимир Иљич
либералне демократије

Маркс Карл
Мачек др Влатко
Морас Шарл
Мусолини Бенито

национални социјализам
Народна заједница
Недић Милан

Павелић Анте
Прокић Лазар

рад
Рајнхарт др Фриц

Сорел Жорж
Спалајковић Мирослав
Српска заједница рада
српски народни социјализам
Стефановић Светислав
Стојадиновић Милан

„Усташка начела“

фашизам

Хамсун Кнут
Хитлер Адолф
хрватски социјализам

Цветковић Драгиша

11.

Summary

National-Socialist base of the state and social order in the Independent State of Croatia and Nedić's Serbia

Fascism and National-Socialism have their origins in nationalism and they were both born in the periods of the capitalist crisis. Although Fascism and National-Socialism (Nazism) at first seemed to be opposite to capitalism, they both did not leave the capitalist system, but included it in the national borders. The international and transnational function of the capital ("Capital doesn't recognize a nation", Karl Marx) is absolutely opposite to the ideologies of National-Socialism and Fascism. The ideologies were based exclusively on nationalism. There is no Fascism and National-Socialism without political and economical nationalism.

German Nazis spoke about the similarities between these systems before they came to power in Germany. Adolf Hitler while accused of terrorism in Munich tribunal in 1921 defended himself by mentioning Mussolini's fascism in Italy as a legal social and political system, with which Germany maintained diplomatic relations. Already in power, Hitler in 1935 wrote a preface for an Italian book about fascism translated into the German language and in the preface he said that nobody could deny the similarity between the Italian and German new vision of state and social order.

In the same year, Joseph Goebbels gave priority to Mussolini's fascism as the first movement with totalitarian ideas about state and society.

Mussolini, after he came to power, tolerated the existence of different political parties for some time, but in 1925 he banned all the political parties except the Fascist one. The Italian economy took the form of the state capitalism with great concentration and centralization of the national capital. The fascist government did not allow the export of the capital. The whole Italian economy became the so called "corporate economy", which consisted of the workers' and capitalists'

organizations whose task was to regulate the national-patriot base relations between capitalists and workers. The main aim was the elimination of classes and any kind of class-fighting, creating social peace and security, and the solidarity of all population strata (aristocracy, the bourgeoisie, workers, and peasantry) with the only one idea: the only “class” had to be the whole Italian nation. To make the state and party control effective, from 1934 the planned economy was introduced.

The German national-socialism followed almost the same political, economical and social forms of the Italian fascism. The difference was only the fact that Hitler’s Germany did not have a corporate system as in Italy. Germany had a “national community” (Volksgemeinschaft), in which only Germans existed and the social strata were not the same as in Italy.

Germany also founded the so called “German labor front” in which both capitalists and workers couldn’t be antagonized as social classes, but they had to harmonize their own relationships, of course with the state severe control. These relationships could not be in conflict with the national interests. The German nation was inviolable, while the Party (National Socialist German Working Party) ruled both the state and society in the name of the German nation.

The German national-socialism was different from the Italian fascism in its own way regarding racist and anti-Semitic politics. Fascism did not have any racist elements until 1938. In Italy Jews were not prosecuted as in Germany, and there were no concentration camps for the Jews.

Another difference is the fact that Fascists intended to make a strong State, but national-socialists wanted to make a strong Nation.

National-socialism seems much closer to the French Action (L’Action Française) of Charles Maurras than to the Italian fascism. It could be observed as the synthesis of these two movements.

In the aftermath of the First World War the severe consequences that affected many European countries, basically as an outcome of the economic destruction, reflected in a decline of the industrial and agricultural production, which, in the first post-war years caused all kinds of shortages, and even famine, eventually driving a number of people, including citizens of the most developed countries into poverty, social revolt, and revolutions that were crushed in the bloodshed in Hungary and Germany, while the interventionist forces that failed to quell Lenin’s Bolshevik revolution in Russia had driven the European bourgeoisie towards ever closer ties with the right-wing, conservative parties. Mussolini’s enthronement in Italy was perceived by a lot of people in Europe as an opportunity for Europe to oppose the expansion

of the labor movement and to prevent the European working class to fall under the Russian Bolshevik influence. In October 1929, when the major economic crisis occurred and the stock markets entirely crashed all over the world, while the overproduction spiraled a new decrease in production resulting in millions of laid-off workers, creating a new opportunity for a revolutionary turmoil, the bourgeoisie of Europe decided it had to even more strongly tie itself to the far-right, which had already been in power in Italy (while in Germany since 1933), advocating the termination of, by that time the existing system of liberal economy and international trade, and full sovereignty of nations and countries.

Until the Second World War, Europe was completely overwhelmed with a common belief that the era of the liberal-democratic model of capitalism was about to end, and that a new European political and economic system with its crucial elements adopted from national i.e. sovereign states was determined to be established. Hitler's Germany and Mussolini's Italy were examples for the many, especially for the European right of the time. "The new worldview" was advocating for "a morally pure and unified nation, undivided by class", an authoritarian leader, and the return to tradition, family, and religion, as opposed to the Marxist concept of socialism, namely, international working class solidarity. The same worldview that advocated racial and national purity eventually ended in anti-Semitism. It was a promotion of a "New Europe", specifically "the Europe of nations", not of its citizens.

Back in the 1930s, as a part of the European social milieu, and under the strong influence of German economic prosperity with the rise of its military power, the Kingdom of Yugoslavia also had academics who were proponents of Hitler's authoritarian, populist rule. In 1935, when Milan Stojadinović came to power, German National Socialism gained ever more affection from the Yugoslav public.

The aforementioned political ideological and socio-economic stances of the political elite of the Kingdom of Yugoslavia on future of the state and the society, after Nazi-Fascist occupation of the country and its dissolution, had their logical outcome in the ideas and efforts of Quisling formations, the Independent State of Croatia, and Nedić's Serbia.

The Independent State of Croatia did not have a Constitution, but a supreme legal act, and all the laws and bylaws, which the Croatian Ustasha government passed during its regime, from the 10th of April 1941, until the 6th of May 1945, were derived from the Ustasha Principles. The principles introduced an ethnically pure nation-state of an authoritarian kind, the leader accountable immediately to the people,

unlimited national sovereignty, labor as a foundation of all values, and the responsibility towards the national community as the sole source of individual rights. The Ustasha Principles were indeed only a framework for structuring the eventual independent Croatian state and society, within which all the later Ustasha theorists had to operate in their further, more specific elaborations. In the spirit of the organicist doctrine close to Nazi-Fascism as the only possible and desirable form of government, many papers on leaders and leadership were written in the Independent State of Croatia (NDH), a national, sovereign, and totalitarian state, which had disengaged itself from the system of liberal democracy. Beside Pavelić as a “poglavnik” [Führer], several theorists among whom Mile Budak, Danijel Crljen, and Aleksandar Seitz were the most prominent ones, made their contributions to the Nazi-Fascist governance of the NDH state and society. The premise, on which the organization of the NDH was based, was to a much greater extent the political and social organization of the National Socialist Germany, rather than the Fascist Italy. That implied setting up a monolithic national society (Volksgemeinschaft), in which individual interests were subordinated to the community, with no estates or classes, but the one class—the Croatian nation. The Western liberal-democracy and the parliamentary democracy were rejected because, according to the doctrine of Fascism, multipartyism did not enable the rule of the people, but indeed tore the national fabric to parties, and polarized people establishing antagonistic fronts. The only bodies that existed were the leader, “poglavnik”, the personification of the Croatian nation, and the Ustasha movement, “the blood that is streaming through the organism of the Croatian nation”.

Similar views on the societal structure were to be found in Nedić’s Serbia. The general policy of Nedić’s government and Serbian media of the time (*Novo vreme*, *Srpski narod*, *Obnova*, etc.) were inclined not only towards the justification of the German occupation, but also toward the social and political organization of Fascist Italy and National Socialist Germany. As in the NDH, the priority was given to the German model.

Moreover, it was general belief that the victory in the war and ideological victory of Fascism and National Socialism over liberal democracies of the West were certain, and upon this belief the future society in Serbia was going to be founded. Serbian academics that were gathered around Nedić’s Quisling government had publicly claimed in their articles and public speeches that this war was not about acquiring material treasures in the way the First World War had been, but solely about the spiritual predominance in the world. They believed that the

material superiority and world hegemony of Great Britain were destined to fail because they were based on the transient victory of matter, and not on the permanent superiority of spirit. To such academics, and to Nedić personally, Mussolini and Hitler were heralds of Europe and world progress, fathers of the prosperous Europe of the future who had carried out successful revolutions in their respective countries, Mussolini in 1922, and Hitler in 1933.

It was argued that the social order, which General Nedić was preparing the ground for in Serbia, was rooted in the centuries-old lore of family life based on blood ties, in cooperativeness and brotherhood, and was inherent to a population of peasants, just as is the Serbian nation. Serbian rural version of socialism differs somewhat in its specific features from Fascism and from German National Socialism, though it is closer to the latter than to the former. According to the claims, Serbia was to become a society, in which there would be no social strata, only the Serbs as the sole “class”.

On the 6th of March 1942, following the example of the *German Labor Front*, Nedić founded the *Serbian Labor Community*, which included capital owners and workers, with the purpose of preventing any form of the class conflict. The Serbian Labor Community was part of the social program for the future New Serbia, which was supposed to ensure a complete harmony between labor and capital based on solidarity and a sense of common national belonging.

Although these ideas were not fully accomplished both in the NDH and in Nedić’s Serbia, due to the military defeat of the Nazi-Fascist forces and the shortness of time to implement them, they clearly showed the course that the puppet Independent State of Croatia and Nedić’s Quisling government in the occupied Serbia were taking.

That course was establishing the state and society on Fascist and/or National Socialist principles, and their incorporation into Hitler’s “New Europe”.

It is necessary to emphasize the key fact that Fascism in Italy and National Socialism in Germany or in other fascist European countries did not solve the question of class division in their own societies despite demagogically set goals.

State capitalism (which in Germany was euphemistically called “national socialism” and in Italy “corporatism”) even when formally opposed to individual large capitalists had historically similar features to them, which were the result of the legitimacy of any form of capitalism as a socio-economic system (liberal, monopoly or state) – the exploitation of labor by capital on the basis of private ownership of the means of production.

The social measures of the fascist or National Socialist state, considering that they did not abolish private property but kept the capital-relationship, could alleviate this exploitation to some extent, but not abolish it.

On the other hand, a clear distinction should be made between the attitude of Fascism and National Socialism towards capitalism at a time when they were only political movements striving for power, from their attitude towards capitalism when they won that power. In the first case, their rise was largely due to the impoverished and disenfranchised working class and the dissatisfied petty bourgeoisie during the Great World Economic Crisis, which they attracted with their propaganda about the alleged abolition of the unjust socio-economic system that oppressed and pauperized the masses and promises of social justice. They would regulate the future society when they came to power.

In the second case, when the power was conquered, in order to consolidate it, both Fascism and National Socialism entered into an alliance with the large capital of their own nation, which was itself intimidated by the revolutionary upheavals in the domestic and international labor movement.

The interdependence of political and socio-economic power generated a symbiosis of Fascism or National Socialism and big capital and enabled, on the one hand, the preservation of private property and capital-relations as such (as if strictly controlled in the state-national framework) and on the other, the historical functioning of Fascism or National Socialism as a political system.

Although the working position improved compared to the period of economic crisis, primarily due to the growth of the general social standard (construction of workers' homes, social resorts, sports facilities, significant funding of national cultural and sports institutions, propaganda work on youth sportsmanship, state measures health and social protection, and guaranteeing paid annual leave for employees, etc.), according to some data from 1933 to 1938 there was even a real decline in workers' wages by more than 10 percent, while in the same period there was an increase in profits rates which raised the mass of capitalist profit from 8 million Reichsmarks at the end of 1932 to 20 million in 1938.

This is explained by the fact that the Nazis managed to use various coercive measures of ideological nature, such as compulsory labor for citizens aged 20 to 50 to build a "new Germany", to keep labor costs at the level of the crisis or to increase them only minimally. The working class could buy significantly fewer items in 1938 than in 1933 for the same money, or even nominally increased.

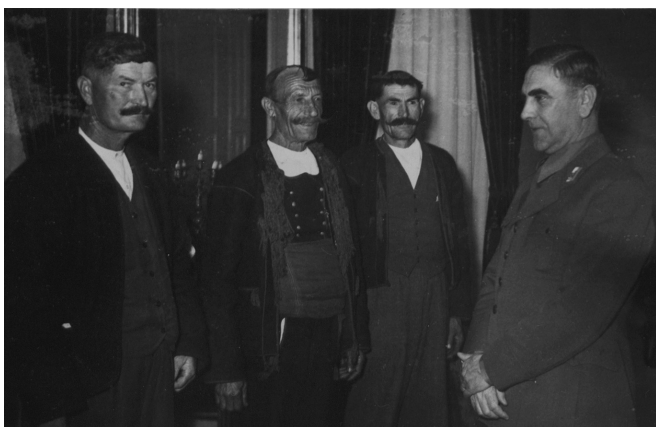
Both Fascism and National Socialism were in fact a mirror of the capitalist socio-economic system, stripped naked in the severe contradictions of its own being.

Not only did the attempt to “cure” it by destroying all liberal and democratic values, by “nationalizing” it and preventing any supranational structure and international solidarity of workers and people in general and by militarizing the economy and society fail, but it brought the humanity to a catastrophe of unprecedented proportions.

---

12. Прилози

I Сlike које се односе на НДХ

Слика 1. Павелић: „Сељаштво је витална снага НДХ“, Загреб, 1941. године (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 2. Делегација хрватских девојака и жена код Павелића, Загреб, 1941. године (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 3. Павелић у разговору са студентима: „Ви сте усташки радници пером!“, Загреб, 1941. године (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 4. Са загорским виноградарима 1943. године (Музеј историје Југославије, Београд)

II Сlike које се односе на Недићеву Србију

Слика 1. „У раду је спас“, Недић врши смотру српске омладине на стадиону БСК-а у Београду 20. јуна 1943. године (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 2. Дефиле радних чета пред Недићем 22. јуна 1944. године испред зграде данашње Скупштине Србије (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 3. Збор сељака у Јагодини одржан 15 јуна 1944. године (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 4. Немачки војници и недићевци заједнички деле реквизирано жито од сељака у Србији, лето 1942. године (Музеј историје Југославије, Београд)

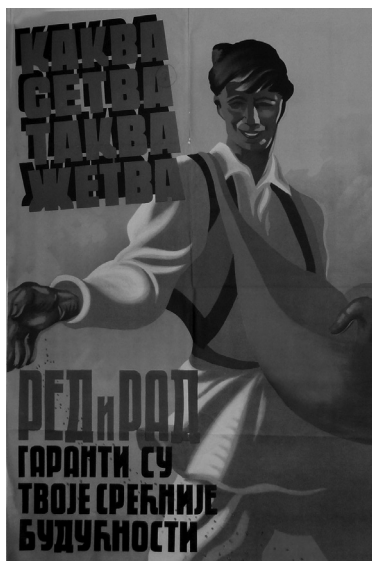
III Пропагандни плакати

Слика 1. За „ред и рад“, сасвим у духу националсоцијалистичке крилатице, залагао се и Недић (непозната година) (Музеј историје Југославије, Београд)

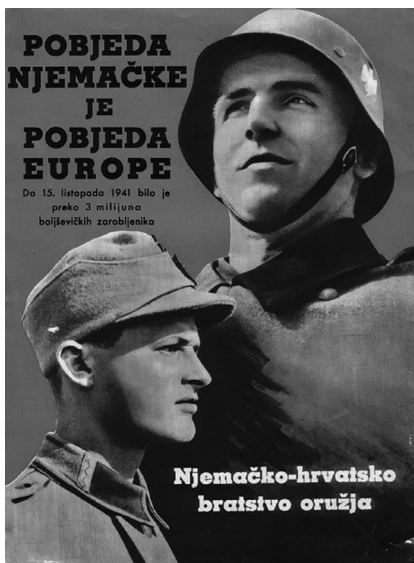
Слика 2. Орачева молитва против тобожњих „дангуба“, а у славу земље и сељаштва (непозната година) (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 3. Двосмислена порука Недићеве власти упућена не само сељацима, већ и онима који не следе његову политику (непозната година) (Музеј историје Југославије, Београд)

Слика 4. Неговање култа рада, села и сељаштва, март 1942. године, након формирања Српске заједнице рада (Музеј историје Југославије, Београд)

**POBJEDA
NJEMAČKE
JE
POBJEDA
EUROPE**

Do 15. listopada 1941 bilo je
preko 3 milijuna
bojiševičkih zarobljenika

**Njemačko-hrvatsko
bratstvo oružja**

Слика 5. Усташко веровање у Хитлерову „нову Европу“, крај 1941. године (из личне архиве аутора ове монографије)

IV Факсимили новина

Слика 1. Насловна страна новина „Недјељне вијести“ од 15. децембра 1941. године – НДХ објављује рат Сједињеним Америчким Државама (из личне архиве аутора ове монографије)

*Задужбина Андрејевић
чува успомену на свог оснивача
проф. др Косту Андрејевића
1932–2017.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд